Житомирські оповіді під сурдинку довгого дощу

ОПОВІДКА ПЕРША

ПРОЇЗДОМ НА КОРБУТІВКУ

АКТ СОРОК ВОСЬМОГО РОКУ

Олексій уже з годину пив разом із дядьком, що пристав до нього в компанію у цій брудній приміській пивниці. В дядька були виставлені наперед зуби, які він ховав за пухкими вустами, а коли всміхався, зуби вилазили назовні — дядько тоді подобав на бобра.

— Дивлюся, бра, оце на тебе, — дядько присунувся й дихнув несвіжим ротом. — Наравишся ти мені...

Олексій уже відчував хміль. Було йому затишно в цій напівпорожній пивниці, куди заїхав велосипедом, а їхав він аж із Коростищева, де жили його батьки й де тепер працював, — із жінкою тут, у Житомирі, розгиркався і, вважалося, покинув її.

— До пацанчика їду, — сказав він. — Пацанчик у мене шо нада! Баба в мене хрінова, вік би її не бачив, а за пацанчиком скучаю — своя кров!..

Дядько вискалив бобрячі зуби.

— В мене тої крові немало! П'ятеро!

Олексій ще раз подумав про сина, і солодка липкота залила груди. Дивні бувають речі, подумалося йому, отак взяло й потягло до сина, аж не міг утриматися. Ну, просто його ніби на шнурку потягло! Скочив на велосипеда й чухранув сюди, відкрутивши всі двадцять вісім кілометрів.

У нього таке бувало, оці напади розчуленості, особливо коли бував під чаркою; зараз його мозок так само плавивсь у хмелі, а відтоді, як прийшов із війни, він, здається, й не просихав. Сидів за столом і німо дивився: за вікном куріли від недавнього дощу горби, земля розквасилася, і він вкотре подумав, що, може, через ці випивки й життя йому не склалося?.. Жінку свою зустрів випадково, приїхавши до Житомира, вона мала свою хату на Корбутівці, з Олексієвими батьками разом жити не захотіла, була-бо крутого замісу, отож він і перебрався до неї. Ще рік — і подвір'ям їхнього, власне, жінчиного, двору уже лазило маленьке створіннячко з великими сірими очима, яке протягувало до нього маленькі долоньки і цілком серйозно називало його татком. Олексій отямився, підвів очі від вікна й раптом здивовано вдивився в свого компаньйона.

— Ти хто такий, дядьку? — поставив до старого сиві очі. — Щось я тебе не признаю, да! Ми що, були раніше знакомі?

— Хе-хе, — сказав дядько. — Набухався, братуха. Друзяки свого по познаєш. Давай ще вип'ємо, мо' тоді й познаєш.

Вони урочисто буцнулися й випили.

— Канхвєтки пацанчику везу, — мрійно сказав Олексій, розвалюючись на стільці — тепло прискало, наче з пульверизатора, йому в мозок. — Мо' й ти хоч канхвєтку, старий?

Дядько ґиґнув, розсовуючи вуста і виставляючи бобрячі зуби.

Тоді Олексієві захотілося якось виставитися перед цим хитрим лицем і хижо виставленими зубами. Він все ще лежав, розвалений на спинці стільця, і в ньому прокинулася п'яна пиха:

— Ей, слиш! — гукнув він буфетникові. — Одкрий ще півлітру, хай мій друг зна, що до пацанчика їду.

За прилавком цвіло байдуже обличчя огрядного буфетника. Був одягнений у старомодну камізельку і полотняну сорочку. Фельдфебельські вуса загиналися вгору і вряди-годи посмикувалися. Він неквапно приніс розкорковану пляшку і недбало поставив її. На брудній цераті столу, за яким сиділи, плавали смердючі калюжки пива, і Олексій з дядьком возяли по тих калюжках рукавами піджаків. У пивниці сиділо ще кілька чоловіків: висів протяжний гуд, ніби залетів сюди рій бджіл; Олексій знову був очима у вікні, він думав, як прийме його жінка: вижене чи мо' поставиться милосердніше, та й чи допустить його до пацанчика. Нє, чого вона не допустила б його до пацанчика, коли він законний його батько?

— Да, нагулявся я у світі, — сказав дядькові. — До оскоми!..

Ковтнув зі склянки і знову задивився у вікно. Розмиті шибки вливали в приміщення сіре світло, уже тиждень ішли дощі, і земля перетворилася в твань. Було важко їхати велосипедом навіть по битій дорозі, бо на узбіччях, куди його вряди-годи заганяли вантажівки, стояли величезні калюжі, і він немало з них обляпувався. Жінчине обличчя видніло по той бік скла, і він не захотів на нього дивитися — недобре було. Та й розкаяння плеснуло йому в груди, якийсь такий спалах чи розлив, щось гірке й солодке водночас; нє, він недаремно приїхав, бо тут у нього таки була хай не своя, а жінчина, оселя, хай і розгиркалися вони, хай і вважалося, що він сім'ю покинув. Працював у Корос-тишеві на шахті, а зараз утік; ну не так, щоб з роботи утік, за це й посадити могли, а в нього вихідний, і себе відчував, ніби все набридло, а може, це діяв на нього дощ. А дощ ішов, а дощ сипав і сипав дрібними краплями, і не було тому сипанню кінця; в такі часи він завжди безумів, отак і зараз; бо його, перш ніж пристав до жінки, трохи й по світу поносило. Батьки також гризли його за випивки, а що він може зробити, коли душа в нього розламана, коли в нього в нутрі повно чорного хробацтва, яке жере його й жере, — туга серце йому їсть, і ніхто в світі не хоче його зрозуміти. Не хочуть утямити, що він не може призвичаїтися до мирного життя, що його не покидав невідомий відчай. Отож і вчинив сьогодні: кинув себе на велосипеда, натис на педалі й

майнув сюди. Але до жінки й пацанчика не доїхав, страх якийсь його заїв, тож і опинивсь у цій пивниці, з якої безсилий уже вибратися, хоч твердо знає: звідси ні жінка, ні мати його не забере.

— Да, це ти діствітєльно сказав про пацанчика, —мовив дядько, хоч Олексій уже цілком забув, чи й говорив він таке. — Давай за нього вип'ємо, трастя його матері...

Він глянув на Олексія, той і досі зирив у вікно.

— Чо прикис? — спитав. — Прикисать такому пар-нязі не полагаїця, бо ти прийшов сюди не прикисать, а кисляк з душі виганять, го-го-го! — дядько зареготав.

Знову булькнула горілка, а за вікном, здається, пішов знову дощ, бо шибка обляпалася більше.

— Слиш, старий, — присунувся до компаньйона Олексій, — а ти у відьом віриш?

— Я? — здивовано викруглив очі дядько. — Непременно. От моя баба, в неї даже хвостяра росте. Та ти про неї чув: бабою Пуцею дражнять. Хто про неї в Житомирі не чув?

— А думаєш, конечно має бути хвостяра? — серйозно спитав Олексій.

— Непременно. Ну да! — сказав дядько. — В моєї баби є. До них розверталися білі плями облич, розтягували гуму вуст, і ті обличчя були якісь нереальні, а може, й неживі, а може, й шинку насправді цього нема, а може, він спить у себе в Коростишені після важкої роботи, а може, в нього й пацанчика, й жінки ніколи не було; ні, він починав заплутуватися й забув, про що була тільки-но розмова. І він почав мугикати якусь пісню, слів якої не знав, але яка сиділа в ньому, як у

землі корінець, а може, вона сиділа ще в його дідах і через тих дідів він її й знає.

— Ге, та ти артіст! — сказав дядько і кинув комусь з-за сусіднього стола. — От дає!

Олексій похилився до старого й дивився на нього каламутними сивими очима. Дивився й муготів, туга його ще більше почала з'їдати — якийсь чорний звір улазив у душу — почвара із сімома рогами і сімома ногами.

— І чо, думаєш, приїхав? — сказав він чи дядькові, чи самому собі. — В моєї баби хвоста нема. Вона насто-яща, верещить, правда, сильно, але всі вони верещать — порода така. Да про що це я?

— Про те, що твоя баба не має хвоста, — відказав дядько, дивлячись на нього майже співчутливо. — А моя от має!

— Діствітєльно, — сказав Олексій. — Знаю: до хаба-ля вона не піде, крепко я її взяв у руки. Я оце в мамані був, але нє, думаю: маманю уважать тра, а бабу можна й не уважать. Правильно?

— Ну да, — сказав дядько, облизуючи пухкі вуста майже білим язиком. — Коли не слухає — в морду її, в морду, я так всіда дєлаю, го-го-го! Тіко в мене така баба, що ти її — в морду, а виходить — себе.

— Нє, ти неправильно кажеш, — мотнув головою Олексій, — Тра не так, мнякше, пойняв! До речі, хто ти такий?

— Кориш! — сказав дядько. — Забув? Чи вже пабу-харився до чортиків?

— Да, ти мій кориш, — покірливо згодився Олексій. —Діствітєльно. А як ти думаєш, прийме вона мене?

— Прийме! — впевнено сказав дядько, наливаючи у склянки. — Послухай мене, я до баб спец. А не прийме, то котись вона покотьолом. Що тобі, баб у світі мало? Та я тобі таку бабу знайду, що хвостяра буде не на півметра, а на метр, го-го-го!

Біля них уже мостилося двоє типів у помнутій одежі і з понурими фізіономіями. Один штовхнув дядька під бік:

— Ти де його підчепив, Родя?

— Хороше чмо, — моргнув дядько. — Причалюйте!

— Два года вдома не був, — сказав Олексій, відірвавши погляда од вікна, — а більше не можу. Везу пацан-чику матроський бушлатик, канхвєток... А це що за корєша?

— Ну й памнять у тебе! — здивувався дядько. — Ти ж їх присогласив.

— Я? — вирячив очі Олексій.

— Ну да, а я твій кориш? Чи й мене, може, забув?

— Все він забуває, все він забуває, — затрусився один із типів, коротший на зріст. Другий меланхолійно всміхався до співтрапезників.

Олексій плеснув долонею по мокрому столі.

— Жизня в мене бурда! — сказав він, — Не можу в ній місця загріть... Бере мене, — він схопився за груди, —й тягне, тягне! Але вам цього не пойнять!

— Може, ти больний? — спитав дядьковий приятель і знову меланхолійно всміхнувся. — Коли так, є хороший рецепт. Закажи іщо бутельку.

— Слиш, Вова, — повернувся до буфетника дядько. —Альоша заказуваїть іщо бутельку.

Буфетник цмакнув, вуса його смикнулися, видер картонного корка й нехотя пішов до завсідників. Презирливо бацнув денцем по столі й так само неквапно відійшов.

— Да, рецепт порадошний, — зареготався, аж затрусився, перший із типів.

Буфетник уже стояв за шинквасом.

— Пусть деньги заплатіть! — сказан з самоповагою. Олексій вийняв з кишені тридцятку й недбало кинув на стіл.

— Він дума, що я без грошей, — підморгнув дядьку. —А в мене їх кури не клюють. Хороших людей мені вгостить не жалько. А ви хороші люди? — спитав раптом з підозрою.

— Замічательні, — сказав дядько. — Давай свої кан-хвєтки на закусон.

Олексій завагався, але махнув рукою, витяг торбинку й висипав цукерки на стола.

— Пацанку віз, — сказав. — Но в мене тих канхвє-тов вагон.

За вікном текла негода. Хмари спустилися аж так низько, що нижче й бути не могло. І згадав він раптом, чого це туга його тепер заїла.

Зрізав він на хазяйському обійсті сосну, височезну й гарну, — щоб города не затуляла. І та сосна почала падати, повільно якось, нехотя, тоді затріщала; він дивився, як рвуться волокна, а тоді почала падати, ніби підтята з кулемета людина. Треба було від того дерева тікати, і він побіг, бо навколо засвистіло повітря, трощилися гілки інших дерев, осипалася хвоя, а тоді гахнуло об землю, аж здригнулася й застогнала. А він раптом пізнав, що й сам ніби те дерево, без кореня, з потрощеним гіллям, що з'єднане з коренем цурпаллям —маленькою недорізаною й недоламаною часткою. Отож упорав те дерево, пообрізав гілки, розрізав на колоди, а туга в ньому все росла й росла. Так росла, що не міг дати їй ради, тож і сів на велосипеда й подався шосівкою сюди.

Дядько налив собі й приятелям, забувши наповнити Олексієну склянку. Вони випили, голосно заковтнувши, і одночасно понесли до рота по цукерці.

— Замічательно, що ти нас устретів, — сказав дядько, перемелюючи цукерку. — В жизні не стрічав луч-чого кориша, як ти.

— Да, це правильно сказано, — сказав той, що меланхолійно всміхався.

Олексій і собі кинув до рота цукерку, і його обличчя розповзлося від п'яної усмішки... Ну да, малий уже певне добре бігає, бо покинув його років за два. Певне, щодня виглядає татка, а татко ось рукою, хе-хе, подати, зараз він вийде звідси й поїде до нього, па-цанка... Але чи зможе?

За вікном ще більше посіріло, але дощ ніби й перестав. Біля вбитого коло пивниці стовпа стояв Олексіїв велосипед, і зграйка хлопчаків мовчки скупчилася пообіч, з повагою розглядаючи машину.

Великі іржаві пальці лізли до купки цукерок і здирали обгортки. Намацували липкі тіла і вкидали до рота.

— А що? — сказав дядько отому низькому, з обліз-лим, як після линяння, носом. — Дають — бери. Ми, конешно, люди дорослі, но і нам солоденького часом хочеться, го-го-го!

— Хороші конфєтки, — сказав другий приятель і меланхолійно всміхнувся. — Замічательні! Закусувать такими само вдовольствіє. Нє, Гриш?

— Да, — сказав короткий з облізлим носом і зареготав, аж затрусився.

— Я своїм пацанам трошки візьму, можна, Альо-ша? — спитав дядько, набираючи цукерки обома руками. — Дають — бери! — моргнув він приятелям.

Але Олексій не чув його й не бачив. Дивився у вікно, жінчине обличчя все ще стояло за склом, і він оце й позирав на нього. Зараз він встане й піде — засидівся уже тут. Ще година — і ступить за поріг дому, де живе мала людинка, в якої тече у жилах його кров, і де, може, й прийме його, хоч на ніч, жінка, хай яка вона пащекувата й немилосердна, хай і вигнала була кілька років тому з хати. Але він її все-таки любив, може, й дивно це виглядає, але відчув це найгостріше саме тоді, коли зрізав сосну — жовтого, золотолуского стовбура — той стовбур невідь-чому здався йому живою істотою жіночого роду. А коли підіймав сокиру, коли зблискувала вона і рубала гілля, йому по-дурному здавалося, хоч зовсім не був він п'яний, що це він дерево свого роду рубає. їдке лезо в'їдалося у жовтокоре тіло, гілка відвалилася від стовбура, відкривши білу рану, а він, вдихаючи свіжий сосновий дух, виразно й гостро відчув тугу за жінкою, за її теплим солодким тілом і за доброю ласкою та домашнім затишком. А найбільше затужив за сином, адже був од нього відрубаний, як і ота гілка (ну, зовсім по-дурному тоді думав), і чекав на нього, і виглядав свого загуляного в світі батечка, отож і спалахнула в ньому ясна, як і отой золотолуский стовбур, печаль, якій не умів дати ради...

Хлопчаки за вікном підійшли до велосипеда зовсім близько, але ще не зважувалися чіпати. Лиш осягали поглядами, і в тих поглядах замішувалися захоплення й пожадність.

Лишилися в пивниці самі: оці троє співтрапезників та й він, Олексій. Байдуже стовбичила за шинквасом фельдфебельська фізіономія буфетника, а троє приятелів допивали горілку, не забуваючи заїдати цукерками, зрештою, їх тільки кілька й залишилося.

— З вербовки? — строго спитав Олексія короткий з облущеним носом. — Що, діствітільно кури твоїх грошей не клюють?

— Нє, я з Коростишева, — наївно сказав Олексій. —А грошей у мене, що вам і не снилося.

Гроші, які узяв із собою, мали піти жінці для сина, були вони невеликі, але ще були. Зирнув підозріло на співтрапезників і механічно почіпав внутрішню кишеню: хто його зна, що за люди оце причепилися. Три пари очей миттю застерегли той рух і знерухоміли.

— Ну, нас ти можеш не бояться, — сказав дядько. —Можеш хоч мішка грошей собі тримать, нам воно не нада... Да, нам харашо, бо доброго чоловіка стрєтіли, а всьо другое неінтересно. Правда, Гриш?

— Да, — сказав короткий і затрусився від реготу.

— Як пить дать, — відгукнувся другий і меланхолійно всміхнувся.

А на Олексія вже покотилися зелені хвилі, ніби збирався він купатися в зеленоводому морі. Вони повалили звідтіля, де стояв, ніби з картини чи фотокартки, буфетник, непорушний і мертвий, тільки вуса його раз у раз смикалися; вони котилися з вікна, били об стіни, розбиваючись об них, як об скелі, вони хитали трьох співтрапезників, і ті стали ніби з паперу вирізані; дув вітер, і вони хиталися. І не було в них облич, а якісь

машкари, ніби збиралися грати в театрі: один тримав на напіврозмитих вустах меланхолійну всміш-ку, другий чухав облущеного носа, а дядько виставив бобряні зуби, і вони виросли, а може, ширше розсунув в усміху рота.

— Це на якій вулиці я сиджу? — спитав Олексій, бо все-таки хотів сьогодні дістатися додому.

— Ха-ха! Де ти такого чудика підхопив, Родя? —засміявся короткий. — Наш паря зовсім обухарився! Вовик! — моргнув він буфетнику. — Ми тут хочем трішки саменькі побуть. Альоша дасть тобі виручку, правда, Альош?..

Але Олексій його не слухав — дивився у вікно. Там і досі стояло жінчине обличчя. Воно усміхнулося, хоч досі дивилося осудливо, і йому стало несподівано тепло від тієї усмішки. "А як малий?" — подумки спитав він. — "Та добре! — відповіла лагідно жінка. — За тобою скучає, все питає: коли буде папка, коли буде папка?"

Співтрапезники майже одночасно штовхнули дядька:

— По-моєму, про гроші він набрехав, — сказав той.

— Ти ж казав, що він з вербовки, — майже вголос мовив облущений ніс.

— З Коростишева він, — сказав дядько. — Хіба не чув?

— Не спорте, — спокійно обізвався другий і меланхолійно всміхнувся. — Ми це провєрим. Купив — не купив!

— Да! — сказав короткий і затрусився від сміху...

А за вікном хиталися дерева, хиталися віти, бо вітер раптом знявся й подув сильно; навколо стояло розчахнуте небо, а з нього випадав торохкий дощ. Дзьобав землю, цюпав її, а вітер рвав гілля; а він знову думав про ту зрізану сосну і навіть чув, як пиляє пилка дерево. Як їла вона стовбура, випльовуючи смоляну тирсу. І навколо Олексієві й справді запахло живицею, зрізаною старою сосною, золотолускою й могутньою. Валилося дерево, а йому здавалося, що його руки приклеїлися до стовбура, і він валиться разом із ним, від землі до підошов тяглися, мов веселки, жовті витяги живиці, які відразу ж застигали в золоті обручі. І він був управлений в цю дугу, бо не міг відірвати рук від сосни, падав разом з нею, бо й сам був підтятим деревом, його чуприна стала короною й шуміла, аж голова поболювала. Чув навіть, як лопотять біля вух листки, і він уже стрімко падав у глибину жахнючої згуби...

І йому раптом захотілося вирватися із тієї дуги, вирватися із зелених хвиль, що накочувалися на нього, отверезіти, знайти добрий глузд, покинути це сіре, п'яне місце і цих підозрілих людей, що пильно на нього зорять, йому захотілося струсити із себе той накип, яким обріс, бо він же має добре серце, бо він же хоче, щоб все було в світі добре, бо недаремно кинув тіло своє на велосипеда і промчав двадцять вісім кілометрів. І він підхопився на ноги, щось крикнув чи рявкнув, закликав і цих підозрілих співтрапезників і раптом затанцював посеред пивниці, тупаючи по запльованому, закиданому недокурками помості. Гатив закаблуками, кидав руками й ногами, тупотів підборами, спливаючи потом, а на нього дивилися нерушні й мертві очі буфетника і троє пар очей його співтрапезників, які також були мертві, тільки біля одних цвіла меланхолійна всмішка, а біля других випинався полущений ніс, а біля третіх — бобрячі зуби. А він стрибав і хекав, хекав і стрибав, рот його розтулився, по скронях текли струмки поту, а очі витріщилися. Хиляв тілом, змахував, як кінь, головою, і в тиші, що огорнула пивницю, чути було, як стогне й порипує неметена стара підлога.

Хлопчаки біля пивниці осміліли і вже крутили велосипеда, хапали за кермо, провертали в багні колеса, тисли на педалі, лізли одне за одним на сідло, багажник чи раму...

— То що, — сказав голосно короткий з облупленим носом. — Хай ще потанцює чи почнемо? По-моєму, він уже готовий.

Дядько сховав зуби, примружився й кашлянув.

— Починай, трасця ного матері!

Той, що меланхолійно всміхався, голосно висякався у брудні пальці й метнув шмарклі під стіл. Встав, підійшов до Олексія, який ще й досі дригався серед пивниці, зовсім змучений і облитий потом, зупинив його, взявши за плече отими зашмарканими пальцями, і раптом лупнув його лівою так, що Олексій звалився безтямно на підлогу...

Його викинули з пивниці, і він плеснувся руками в болото. Навколо порозкидалися калябури, загороджуючи вузькі проїзди на вулицях, вода хлюпала біля колін, і він раптом отверезів. Небо спустилося зовсім низько, він стояв у багнюці навколішки, і голову йому заливав сірий туман. Спадали перші сутінки і вже плели сині мережі між дерев, парканів і хат. Хмари спустилися вниз настільки, що між небом і землею могла б пройти людина. Олексій впав руками в болото й поліз навкарачки. Небо лежало в нього на карку, отож тільки й міг, що повзти, і він поповз, як велетенська жаба, ляпаючи долонями в багно і воду. Потім упав, але не хотів заспокоюватися, тому знову поповз. Між небом і землею залишився тільки вузький пролаз, у який утягував своє немічне тіло, тримаючи в очах смужку небокраю; у тому світлі й досі малювався дім із жінкою його й сином.

Знову звівся навколішки й почав молитися, невміло хрестячись; зрештою, це й не молитва була, бо молитов він не знав, а якісь п'яні, наполовину здеформовані слова.

— Сину, — сказав він. — Я йду до тебе, синку!

По його брудному обличчі текли сльози, і, може, через ті сльози видиво хати з жінкою й дитиною зникло.

— Ти ж мене не виженеш, сину, не виженеш? —п'яно мурмотів він. І тільки тепер помітив, що зовсім голий, у самих тільки здоровенних чорних трусах...

Хлопчаки біля пивниці похапцем волочили кудись велосипеда. Вони сварилися, а часом зупинялися й билися: велосипед тоді падав у болото; по тому хлопці знову хапалися за нього і знову кудись тягли. В них були замацьорені руки й обличчя, і вони подобали на малих чортенят. Тільки великі очі палали жадобою, а зверху і їх, і голого чоловіка в молитовній позі, і хати, і розгрузлу дорогу, і пивницю із глухо зачиненими дверима, і шосівку без жодної машини, і безлюдні обійстя, і голі дерева, адже вже заходило на осінь, обливав і обливав безконечний, марудно дрібний дощ. Зникла навіть світла крайка на заході, і десь голосно горлав півень, ніби хтось бігав за ним і ловив. Ішла на землю темрява і йшла впевнено великими, семимильними кроками. Світ зі світу пропадав.

Але зі світу пропало не все. Із найбільшої на цій вулиці калюжі виринула, раптом невеличка постать лагідненької бабусі, і та бабуся пішла поверх води ніби по льодові, бо й трохи не мочила свого взуття. І повернулася вона до Олексія, і засміялася раптом, війнувши на нього яскравим спалахом очей, ніби блискавка небо розірвала. Він чекав грому, але грому не було; зрештою, зникла й та стара, а залишився великий білий пес, який також озирнувся на Олексія і тим-таки голосом засміявся.

ОПОВІДКА ДРУГА

ПРИТЧА ПРО ІВАНА ПОХОДЯЧОГО

ЧАСТИНА перш А

АКТ П'ЯТДЕСЯТОГО РОКУ

Було воно так. Жив-був Іван, що його пізніше сусіди назвали Походячим, а жив на околиці міста, тобто і не в селі, і не в місті справжньому, а десь посередині; і, може, через те, що жив він посередині, кисло дивився на світ, і на хату свою мізерну, і на сусідів, і на довкільні краєвиди, і на матір свою постарілу, а батька він, здається, ніколи й не мав. Зрештою, батько в ті часи була не така вже й мала розкіш, бо чоловіки майже вигибли: хто на війні, хто поза війною, хто на своїй землі, а хто на чужій, хто на волі, а хто у неволі. Отож стало нудно Іванові жити на своїй околиці, у мізерній хаті, біля постарілої матері, бо коли дивився у вікно, бачив він той-таки краєвид, і якусь річечку нікчемну, і нікчемні верболози біля неї, одних і тих рибалок на річці, і одних і тих-таки людей навколо, та й дерева були ті ж таки й трава. Отож він і сказав матері, як кажуть усі дурні Івани в казках перед тим, як рушити в мандри; а в усіх дурних Іванів така вже поведенція: вони конче мають покинути рідний дім, бо їм у ньому нудно ставало, отож брали торбу на плече й рушали у світ.

— Піду-но і я, мамо, у світ! — сказав наш Іван, що його потім назвуть сусіди Походящим.

— По дурного голову? — злякалася мати.

— Нічо мені тут робить, мамо. Тож я й завербувався. Мати подивилася на свого одинака, і в неї закипі-

лися сльози. І побачила вона, що в її сина майже нема обличчя, а тільки якась машкара, що очі в нього порожні та холодні, і немає в тих очах ані її образу, ані будь-якого, хіба лишень сіра і темна вода, як на болоті, — стати ж отаким, як став Іван, очевидно, й значило "завербувався". І не було в нього на обличчі шкіри, а тільки якась

пластмаса: пластмасовий був у нього ніс та лоб, а вуста не рожеві, як це буває в молодих хлопців, а сині, як у хворого на серце, — такий собі, знаєте, вербовий манекен. Отак стояв у сутінках хати пластмасовий син і вербовий манекен (адже завербувався) і мертво дивився кудись поверх материної голови, ледь-ледь розсунувши сині губи, але то й не усмішка була, а просто розсунуті губи.

— Що ж, зберу тебе, коли так, — покірно зітхнула мати і озирнула свою хату, бо подумалося їй: поселиться тут пустка.

І вона почала складати йому білизну і шкарпетки, сорочки і штани, і топтала це у благу валізу, а він ходив біля неї й невдоволепо бурчав, що не збирається тягти з собою цього мотлоху, і дещо з валізи викидав, кажучи крізь скривлені губи:

— Не треба мені цього!

Валіза стояла із відкинутою покришкою на стільці, і вже не було там місця, аби щось покласти, а мати тулила й тицяла в неї те чи те. Він же пішов до умивальника і забрав звідтіля мило й мильницю, зубну щітку й порошок, рушник і бритву. Відсторонив владно матір, порився в манатті, знову повикидав те чи й те, а вмостив, що приніс.

Мати стояла німо збоку й дивилася. І таке темне, мов кора, було її обличчя, ніби вона старіла не по роках, а по хвилинах і вже сягала віку сторічної баби. Темне лице облямовувала темна хустка, а очі стояли на тому темному тлі, як два синіх озерця, пронизливо ясних і світлих, ніби самі вони були тихим джерелом світла. Син замкнув валізу і зважив її в руці.

— Ще б їжі взяв, — сказала мати.

— Хіба на дорогу, — відказав син і подивився у вікно, але нічого там не побачив, бо вікно було заслонене, як більмом, фіранкою. І здалося

йому, що це вже не хата, а купе поїзда і той поїзд тахкоче рейками, і від того ніби просвітліло йому, Іванові, пластмасове лице. Мати це миттю помітила і відразу ж заговорила. А говорила вона речі звичайні й буденні про те, що йому ліпше не лізти нікуди на дурну голову, бо вдома — це вдома, бо там тільки добре, де нас нема, а насправді свій дім — це свій: вдома є кому й сорочку випрати, і їсти зварити, й те, та й се. А там, у світі, кому він буде потрібен?

— А кому потрібен тут? — спитав кисло. Зрештою, він і не вислухав гаразд того материного ґдирання, бо поїзд уже давно віз його у світ, ще відтоді, коли на таке зважився, у бозна-куди, у простір, якого не знав, і між людей, яких не бачив і не відав, та й дерева й трава були там інакші, як ці, що ростуть на околиці. І околиця засипалася в його очах попелом, і той попіл сипався, як дощ, а може, й був дощем, а може, цей попіл виникав від материного ґдирання, яке ніяк не могло спинитися. Тоді він стис вуста, глянув порожніми очима на матір і викинув із себе, ніби виплюнув, жорстко й різко, щоб припинити той потік слів, попелу чи дощу:

— Чо' це ти завелася? Всьо вже решено — і нікаких!

— Господи! — зойкнула мати. — Та ж ти там про-о-падеш!

— Многі їдуть і не пропадають! — сказав холодно син. — І я, коли хочеш знать, у розвалюсі твоїй не збираюся сидіть. Світа хочу побачить. Пойняла? Сині далі!

— Він же тебе зжере, той світ, — тихо сказала мати, дивлячись на сина своїми осяйними озерцями-очима.

Тоді Іван усміхнувся, і це вже була всмішка справжня, зверхня, бо в цей час подумав, що не він, Іван, — дурний у цьому світі, а вона, і то через те, що стара, а коли стара, то й нерозумна, а коли дурна, то чого її й слухати, та й чого гаятися, тим більше, що в нього під ногами давно

потахкують рейки, везучи його в сині далі, — і де це він видер ці дурноверхі слова? Отож, його давно вже не було в цьому світі, ані в цій хаті, бо в серці його і цей світ, і хата давно померли, а може, й серце було в нього пластмасове чи вербове, як і обличчя.

Мати про це знала. Через це й завмерла серед хати, німо дивлячись осяйною синню очей на сина: був він уже вищий за неї, худий, із отим дивним пластмасовим обличчям, ніби мильниця, яку щойно поклав у валізу. Тоді раптом злякалася своєї мовчанки, бо її мовчанка — щось ніби упоминки їхньої недавньої спільності, прожитих тут разом днів та ночей. А ще вона подумала, що це прийшов такий урочий час, який мусів прийти. Колись носила його в своєму череві, і їй було так добре, що він був у ній, гатив п'яточками, провертався — жив у ній. Але прийшов час і йому треба стало вийти зі своєї першої домівки. І от зараз він відбув своє у череві рідної хати стільки, скільки треба, і мав народитися з неї, хати, як колись народжувався із її черева, і їй стало страшно, що так само, як ніколи не повернеться він у її черево, так ніколи не повернеться у черево рідної хати — вже прийшов, подумала, такий урочий час.

І вона заговорила, щоб він стерігся, що по тих гуртожитках усяко буває, що можуть і гроші вкрасти, і хуліганять; що береженого Бог береже; щоб син не забував ні її, ні дому рідного. Говорила, але сама відчувала, що ці слова сиплються з неї, як полова чи як горох по стіні, а Іван тепер ніби й не син її, а Котигорошко; що цих слів йому непотрібно, як непотрібною ставала й сама вона, коли надійшов час його народити. Тепер же він виходить із черева рідної хати, ще кілька хвилин, і хата народить його для світу: мати фізично відчула, як вона тужиться, ця хата, ніби породілля, і який страшний біль відчуває, як котиться піт по її шибах, піт, чи попіл, а чи дощ.

Іван також роззирнувся. Все тут було до чужого знайоме: і стіл, що розставив ноги і завмер серед хати, і ліжко з подушками, застелене ковдрою, що принишкло, ніби жива істота, й важко дихало, і до чужого знайомі стіни та стеля, схожа на ребра людини, а сволок — хребет, а годинник з привішеними ножицями біля гирі хрипко цокав — і було то

серце цієї хати, яке кільканадцять років гнало кров часу між цих стін, хребта і ребер — нутра хати. Подивився на шафу із заскленим верхом, шафі цій більше років, як йому, і він любив ховатись у ній, уявляючи, що там його власний дім, який подумки будував у домі цьому, матірньому. Тоді він хотів утекти у світ, менший за хату, а тепер його повабив світ великий. Зрештою, там у шафі, було тісно, пахло нафталіном, злежаним одягом, тож просидіти довго не міг і виривався з шафи, як із черева звіра, котрий хотів його пожерти. Над ліжком висіла картина: на човні плинуть одягнені в зелені сукні дівчата, і то були неприродно гарні дівчата, які хвилювали його хлоп'ячу душу, оті відьми-чарівниці, що наливали в його тіло темного вогню, і, дивлячись на них, він палав, як купина, зносячи своє незгасне полум'я до стелі, що ніби ребра, і до сволоку, що ніби хребет. А потім вони приходили в його сни, оті зелені дівчата, одна лягала з одного боку, а друга з другого, і цілували його, й пестили, і він заходив у них і блукав по їхніх червоних коридорах, а вони шепотіли йому про оманне щастя жіночого єства, про загадковий світ істот, котрі в усьому були не такі, як він, однак кликали його до себе і в себе. То відбувалося у снах та мріях, а тут, у приміському світику, він дівчат ще жахався, тож вірив, що у світі великому, куди його народить зараз оця хата, викинувши зі свого лона, він таки зустріне цих зеленоті-лих дівчат у живому тілі й попливе з ними по річці часу у справжньому човні. І вони розплітатимуть для нього коси і мило зазиратимуть через борти у воду, а вода буде під його веслами бурунити і грати та й понесе його у світ таємниць, про які не раз так палко шепотіли йому вві сні дівчата. Так, він хотів тих дівчат, хотів того нового світу, саме тому, зрештою, цей дім він і покидав.

Подивився на віника, який стояв біля порогу, стільки років цей віник гуляв підлогою в материній руці; був він тут замість господаря, цей віник, — один із духів цього дому, як і оті дівчата в зелених сукнях, але цей — чоловічий дух. Мати теж подивилася на віника, і їй здалося, що в цьому акті, який оце відбувається, і віник також виконає свою роль — вимете з черева дому цього вже чужорідного йому чоловічка, викинувши його в білий світ, як сміття чи насіння бур'яну. І їй знову заболіло, до стогону душі не хотілося, щоб це сталося, але відала, що

безсила, що руки в неї безвільно опущено вздовж тіла, бо тіло заціпеніло, і їй так тяжко від того, що відбувається. А хата напружилася, стислася, німо заволала від болю, і, може, той біль народився в материному серці, адже й вона сама в цьому домі — дух, а може, й душа його (недаремно слова дух і душа одного кореня), адже все віддала для нього, дому цього, і цього такого зчу-жілого в цей урочий мент сина, і все для того, щоб він од неї пішов. їй хотілося плакати, але вона не плакала, бо знала, що плач тут нічого не зарадить, тож відчай її став не плачем, а безмовним погуком у порожнечу, адже порожнеча, на її відчуття, — це й був отой світ, куди вирішив вирушити її син.

І вона втретє заговорила про речі потрібні й конечні: щоб він дому таки не забував, щоб приїжджав, навідувався найчастіше, щоб писав; але знала, що всі ті слова — пісок, який сиплеться, ніби дощ чи попіл, сиплеться зі стелі, що мов ребра, і зі сволоку, що ніби хребет.

— Думала, — завершила вона втомлено, — що приведеш сюди жінку і бавитиму тут онуків.

— Е, мамо, — сказав він серйозно — і це вперше очі його перестали бути, як сіра вода. — Тепера такий світ, що всіх кудись жене вітер... Всі тепера кудись їдуть, а дома сидіть не хочуть.

— Під дурного хату! — сказала сердито мати.

— Е, ні, мамо, — так само по-ідіотичному серйозно мовив він, і його очі знову втратили розумний блиск і знову стали, як сіра вода. — Кожен свого щастя шука... А хіба щастя отуто!?

Вона здивувалася, що він заговорив так розсудно, але нутром, не розумом знала іншу правду: він народився із неї, щоб жити в цій хаті, але, коли народиться з хати, його й справді пожене вітер, бо це друге народження не народження, а виродження, і ні долі, ні щастя він не знайде, бо ті, що ганяються за вітром у полі, ніколи його не зловлять та

й не можуть зловити. Але вона не могла так категорично мислити чи сказати, тому вдруге зітхнула й мовила:

— Добре там, сину, де нас нема!..

Та Іван знову став нашорошений: їжачкастий, стис вуста й ніби постарів і сам, тоді зирнув порожніми очима на матір і витис, як у форму тісто:

— Дурне таке кажеш, мамо! Все вже рішено! Вона раптом уразилася від приреченої конечності цього його слова: все вже рішено... рішено... Хто ж це вирішив, Бога ради?

— Сідай поїж на дорогу, — сказала вона покірно.

І відбувся акт, що тут відбувався безліч разів. Іван, що його потім сусіди назвуть Походящим, сів до столу з тупою серйозністю, а мати пішла на кухню і винесла миску вермішелі з котлетою. Іван насумрився, схилився над тарілкою й почав пожадно їсти, чвакаючи і спазматично вряди-годи ковтаючи, як бусол, котрого годують жабами, а коли ковтав, очі його на мить вирячувалися і спалахували, а тоді знову гасли і ставали, як звичайно, — сіра вода. Мати стояла віддалік і стежила за ним. А він трохи сердився, що вона так настійно вліпила в нього очі, бо це чомусь перешкоджало актові споживання їжі; він же загортав вермішель виделкою, жбурляв її до рота разом з кавалком котлети, перемелював усе те зубами, ковтав і вирячувався, голосно сопів — ніби гасив бозна-який голод, і його пластмасове обличчя, ба навіть тіло, ходило ходором, виделка дзвонила об тарілку, а тоді дзвякала об зуби; вряди-годи позирав роздратовано на матір, яка виливала на нього з очей ясно-синє світло, і ще ніколи так вона для нього, а він для неї не були відчужені. Але це був тільки чорний мент у їхньому прощанні, бо материне серце миттю злякалося отієї хвилі чужості, і в голові в неї попливли думки м'якші: ні, він був хороший у неї, вся чоловіча робота лежала на ньому, і він давав їй,лад. Не змогла свого часу втримати його

у школі, він покинув навчання і пішов у ремісниче училище, де йому видали форму: військового зразка картуз і пасок з літерами "РУ" на блискучій блясі. Йому видали і взуття, і це була неабияка догода, але, коли вперше з'явився до неї в тій чужій формі, вона вперше відчула, що менше їй належить, а більше тим, чию форму натяг. А взагалі, дивна історія з тією формою: Іван їй скаржився що й хлопці на вулиці від нього відійшли, ніби, натягши на себе цей напіввійськовий панцир, він одяг на себе нову шкуру і через це перейшов у інший вид живих істот, отож, коли виходив на вулицю, завжди ту форму скидав. Тоді вона думала, що й цих форм розвелося у житті так багато, щоб людей від людей розділять.

— Запити щось є? — спитав він.

— Є, є, — похопилася мати й заспішила на кухню. Коли ж несла склянку з компотом, побачила, що він сидить за столом, відкинувшись на спинку стільця, й дивиться на вікно. Вікно було подзьобане краплями, які сіро поприклеювалися до скла й тремтіли. Але вона, вразилася не з того, а з холодного, майже мертвого обличчя сина, а може, і з того, що їй здалося: хата їхня рухнулася стінами, а десь у глибині почувся чи удар вітру, чи затамований стогін, ніби дім і справді переживав передпологові спазми. Іван звів обличчя і насторожено прислухався.

— Чула? Що воно? — спитав глухо.

— Мабуть, вітер.

Тоді Іван поставив перед собою склянку з компотом і, тримаючись за неї, сказав тим-таки глухим голосом:

— Часом мені чудне ввижається. Чи мені з головою щось, чи нє, а ввижається мені, що ми ото, як комахи, і що є ото хтось над нами, як то ми над комахами — простяг руку чи наступив та й по комасі, да! А ще мені ввижається, — сказав глухо Іван, — що наша хата стара і от-от

розвалиться. І я боюся. Не хочу, щоб ти думала, ніби я покотиполе якесь, але тепера таке времня, і всіх од своєї хати жене. Глянь на ладанів із вулиці, що я гуляв із ними: ні одного на вулиці нема. Я спеціяльно провєрив, таке дурне чи страшне мені в голову впало: людей в наше времня щось у світ жене, і вони з того невинуваті. І це тому, мені кажиця, що тепер іде нове перемішеніє народов.

— Що це ти таке говориш? — скрикнула вражено матір. — І хто тобі таке сказав?

— Ніхто мені того не казав, — мовив тим-таки мертвим голосом Іван. — Я сам не сліпий бачить. Через це, коли все мішається, то і я хочу перемішаться з усіми. Але ти цього, мабуть, не поймеш...

— Це ти мене за дурну маїш?! — знову скрикнула мати.

— Не за дурну, а за нетеперішню, — сказав, дивлячись на те ж таки закраплене вікно, обличчя його ще більше нагадувало пластмасове. — Я отак розсуждаю, що всі оці розвалюхи, як хата наша, тра к ногтю! А замість них построїть хароші бетонниї дома з кварті-рами. Ото я колись таку квартіру і буду мать.

І знову хата ніби двигнула стінами, а десь у глибині почувся чи удар вітру, чи затамований стогін. Іван замовк і сторожко прислухався.

— Слиш, мам, чи не здихає це наша хата?

— Як це здихає? — злякано перепитала мати.

— Ну, я хотів сказати: зітхає, но по-рускі хотів.

— Але для чого ти до мене по-рускі? — спитала мати.

— Вже вам казав: перемішеніє народов іде. А язик буде в усіх рускій.

— Таке тут мені наговорив, — сказала мати. — Чи ж ти здоровий, чи на умі, синку?

— О, я здоровий! — самовпевпено всміхнувся Іван. —Я все в цьому мірі пунімаю, за мене ти не безпокойся, я не з тих, що пропадають...

Похапцем випив компот і почав натягати на плечі плаща.

— Не проводь мене, мамо, ні к чому це! Сам дорогу знайду. Та й дощ іде...

— Дивись! — спроста сказала мати. Краплі густо і зі стуком ударили в шибу, і вони на мить повернулись у той бік. Стояли одне навпроти одного. Мати відчула, як сльози душать її, але стримувалася. Підійшла до сина й поцілувала.

— Може, я й справді нетеперішня, як ти сказав, —мовила вона, — але одного, синку, бережись: не стань походячим...

— Що значить походячим? — звів він брови.

— Ну, ти ж сам сказав: як покотиполе.

— Не безпокойсь, мам. Я знаю, що мені в жизні нужно достать.

— Ну, то дай Боже! — зітхнула мати. — Коли що —вертайсь...

"Це вже навряд", — подумав він, дивлячись поверх її голови, а очі його знову стали, як сірий кисіль.

І тут він відчув раптом, що вже довше не може бути в цій хаті, що йому душно тут, нема чим дихати, що душить тут його щось, випихає. І тут якась велетенська рука взяла раптом від порогу віника, і той віник дивно почав виростати, доки не став висотою в людину. І та незнана велетенська рука махнула тим виростим віником — шалений вихор підхопив Івана, зі стуком розчинив двері і вижбурнув із них Івана в болото. Сам же він відчув, що зробився зовсім маленьким, якимсь ліліпутом чи що, і валізка його стала ліліпутська, і форменний картуз, до якого було прикріплено значок: перехрещеного молотка з гайковим ключем; і він, Іванець, побрів через болотяну річку, намагаючись швидше вирватися із двору на вулицю, де принаймні був брук. Але щось його зупинило. Він озирнувся й побачив, що прив'язаний до хати якоюсь прозорою, але міцною ниткою, ніби пуповиною. Рубонув ту нитку рукою і відчув звільнення, тож побіг, тягнучи валізу із двору геть. А там, на вулиці, він також змушений був зупинитися, бо щось понудило його обернутися. І те, що він побачив, змусило його скрикнути: не хату свою, розвалюху, він уздрів, а щось схоже на велетенську жінку в одязі, загорнутому під груди. Та жінка лежала, широко розставивши в колінах ноги, і замість лона в неї були відчинені двері — саме ті, в які так немилосердно вимів його у світ велетенський віник.

Падав дощ і змивав прозору кров із породіллі і новонародженого. Дощ мжичив, повиваючи горби холоднуватим сірим туманом. Річка лежала в руслі, ніби нежива, а по ній витанцьовували негритянського танка дощові чоловічки.

Іван вийшов на шосівку, в одній руці тримав валізу, а в другій — авоську із загорнутим у газету сидором. Дощ заморошував йому очі, іще більше наливаючи на них сірої води, а по пластмасових щоках текли патьоки. Формениий картуз на голові набрякав, мов гриб, і чавив на голову, ніби спресовував у ній мозок. Новонароджений ішов не озираючись, його помалу забирала із собою далеч, покривала дощовим туманом, і здавалося, що ця дрібненька постать — ніби блукаюча в часі патериця — сама патериця без подорожнього.

І був вечір, і був ранок — день восьмий...

ОПОВІДКА ТРЕТЯ

ПРИТЧА ПРО ІВАНА ПОХОДЯЧОГО

ЧАСТИНА друга

АКТ ШІСТДЕСЯТОГО РОКУ

Ніхто із пожильців околиці не міг сказати, де носило Івана, що його вони кликали Походячим, і чи вітри його ганяли з місця на місце, чи поїзди; мати ж його не любила говорити про те, хіба що заявляла, зітхаючи: "Носить його нечиста сила!" Ніхто із пожильців околиці не знав до ладу, що воно таке, ота "нечиста сила", бо в ті часи, про які оповідається, в нечисту силу не дуже й вірили, а існує один непереступний закон: коли в нечисту силу не вірять, то вона не з'являється, тобто її тоді, може, й нема. Вірила в ту нечисту силу, але зовсім не вважаючи її нечистою, хіба одна тільки бабця, яку звали Пуця, і то через те, що вона, зустрівши дітей, часом лоскотала їх під підборіддям і казала лагідно: "Пуцю, пуцю!", — і та бабця інколи хворіла на світовий смуток, а раз так, то, щоб той смуток її не з'їдав, треба було їй щоденного влиття в себе гаряченького, що вона робила напрочуд старанно, ніколи про те не забуваючи. А коли вона в себе вливала, в неї замість крові починав текти в жилах вогонь, ото він і спалював на певний час її світову скорботу. Так от саме до цієї бабці й приходили вряди-годи "гарні хлопці", як вона декому з сусідів признавалася, чорні тілом і з червоними очима, і ті "гарні хлопці" мали тільки одну ваду: у них замість ніг були ратички, а ще й другу ваду — ззаду в них висіло по хвостярі з китичкою. Але ті "гарні хлопці", здається, поки що до нашого Івана стосунку не мали, і я розповідаю про них тому, щоб наперед читача зінфор-мувати, що нечиста сила таки є. Отож та нечиста сила

року 1960-го принесла на околицю і поставила у вуличне болото, а творилося те восени і в дощ, чоловіка у плащі і в кепці із пластмасовим обличчям та пластмасовими руками, і дощ відразу ж застрибав по його плечах та й по спині. Кепка в нього низько насувалася на обличчя, великий із горбинкою ніс відразу ж став мокрий, а сині вуста розсунулися, але то зовсім не була сентиментальна усмішка від зустрічі із рідними місцями. Дощ бився об кепку, об козирок, заляпував обличчя, але це зовсім не дратувало Івана — лице його й очі були незворушно спокійні; а погляд тих очей, у яких було налито сірої води, обнишпорив усю вулицю: ряд будинків під бляхою, в одних — червона, в других — брунатна, а в третіх бозна-яка, а ще лискуча від багна дорога вулиці. Ті хати розкладалися в один ряд, з другого — круча до річки, заросла бур'яном та дерезою, а річка була десь такої барви, як Іванові очі, бура від стічної води, збухла і на позір холодна.

Іван засунув руки в кишені і сплюнув. А тоді пішов болотом, не вибираючи стежки, — мав на ногах міцні кирзяки. Небо низько пливло над землею, пахло розмоченим ґрунтом, мокрим замлілим деревом і ще чимось кислим. І треба було саме в цей момент статися, щоб на вулиці опинилася і згадана бабця, яку називали Пуцею, — маленька, як жучок, і, як жучок, чорна. І от коли та бабця глянула на Івана, то їй стало весело й радісно, аж вона оголила беззубі ясна і безгучно засміялася, а того було дві причини: по-перше, вона вже влила в себе сьогодні гаряченького і в її жилах нуртував вогонь, а по-друге, їй увіч здалося, що цей чоловік хоч і невідь-де взявся, але зовсім із неба не падав, а радше виліз з-під землі, розгрібши її, як воду, ніби той нурець, що сховавсь у річку, а тоді вистрілив собою в повітря. А ще здалося бабці Пуці, що цей чоловік трохи схожий на отих "гарних хлопців", що до неї приходять, хіба що одне було несхоже: приходили не менше як по два, а тут він був лишень один, та й хвоста в нього не було примітно, але ту річ можна було б якось і сховати. Тож бабця Пуця стала серед болота вулиці, очі її щасливо засвітилися, зробилися хитренько-лагідні, і вона сказала сакраментально:

— То це ти до мене чи по мене? — Але побачила вона зовсім не червоні очі, а ніби сіру воду, а з тих очей полив на неї крижаний вітер, хоча від "гарних хлопців" крижаний вітер ніколи не виходив" тільки теплий чи гарячий. І сині вуста прояви на пластмасовому обличчі розтулилися і сказали зневажно:

— Що ви такое говоріте, бабушка? Ідіте свайой дорогой і не чіпляйтеся до прохожих. Стидно, бабушка, у вашом возрасті...

І ці зневажні холодні слова були для бабці Пуці ніби відро крижаної води, і вона аж стріпнулася і була б підскочила над землею, коли б ноги її не були приліплені до багна, і химеру про "гарних хлопців" миттю видуло з її дрібункої голови, і в тій голівці закипіло ріденьке молоко, а радше сивушна олійка:

— А я тебе й не познала, — мовила вона вже без хитренької лагідної усмішки. — Це ж ти, Походячий?

Але Іван сьогодні не мав настрою розмовляти чи балакати з такими бабцями, приклеєними підошвами до болота: він, правда, подивився в той бік, де стояла ота чорна подоба людини, але не уздрів її, бо нічого там було бачити. Отож пішов повз неї, мов то була не бабця на прізвисько Пуця, а кіт чи пес, тримаючи незрушне пластмасове лице і зневажно змруживши очі.

Зупинився біля пивниці, зирнув на широке вікно, і його кирзяки ступили на сходинку ґанку, відклавши на кожній по масному кавалку болота, а бабця Пуця, дивлячись на ці кавалки, щасливо здивувалася, бо це саме такі кавалки, залишають по собі живі істоти, в яких є копитця-ратиці. "А може, це й не Походячий, — зварилася в її сивушній олійці думочка, — а може, це начальник отих "гарних хлопців"? Всі-бо начальники сердиті!"

Іван різко розчинив двері пивниці і сміливо туди зайшов, а бабця Пуця подибцяла слідом, бо вже не належала собі, радісно помираючи з цікавості.

У пивниці було порожньо, лише колишній бухгалтер Стрибун цмулив жигулівське, а за прилавком на ослінці сидів схожий на Будду чи фельдфебеля вусатий буфетник (це, правда, ми тільки знаємо, бо ні колишній бухгалтер, ні сам Іван, ні бабця Пуця, яка стала в дверях і розтулила беззубого рота, ні сам Будда-буфетник у житті не чули про якогось там Будду).

— Драстє! — сказав Іван. — Піво свєже?

— У мене всіда всьо свєже, — відказав незворушно Будда-буфетник.

— Як учорашній дощ, — по-філософському мовив колишній бухгалтер і потяг із кухля пива.

Іван зняв мокру кепку й обтрусив.

— Драстє і вам, дядьку Стрибун, — сказав. — Дивитесь на мене, мов не познали. Разві я змінився?

— Це ж Походячий, — сказала від порогу бабця Пуця.

— Щось воно наче знакоме, — сказав колишній бухгалтер. — Це, може, ти той, що був ремєслєнік? Нє, наче начий!

— Не начий, — сказала від порогу бабця Пуця. — Я тоже спершу подумала, що наче щось добре, а потім побачила: так і є — Походячий.

Іван підійшов до шинквасу. Будда ані поворухнувся.

— Букал піва, — сказав Іван. — Коли, канєшно, свєжє.

Будда й тепер ані рухнувся.

— Ви шо, не пойняли?

— У нас спершу платять, а тада беруть, — сказав, блиснувши золотими зубами, буфетник і знову став як неживий.

— Можеш і мене вгостить, — сказала від порогу бабця Пуця.

— А це з какой кстаті?! — ревнув Іван, повертаючись до бабці.

— Ну, хоч би за те, що я тебе познала, — тонюсіньким, як нитка, голоском сказала бабця. — Тебе оно тут десять год не було, а я познала.

— Іди, бабка, своей дорогой, — сказав Іван, лізучи в кишеню за гаманцем.

Буфетник узяв кухля, неохоче простягши руку, поклав його на мийницю, а очі його стежили за рухами гостя. Іван витяг гаманця, розкрив його — рука бу-фетникова крутнула мивницю, і кілька тоненьких струменів бухнуло вгору, тоді як дно кухля покрилося бульками й піною. Відтак рука буфетникова крутнула мийницю назад, зупинила воду, але наливати буфетник не поспішав. Бабця Пуця нечутно перейшла до стойки й урочисто зупинилася біля Івана. Іван поклав гроші, тоді буфетникова рука підставила кухля до крану. Цього разу пиво полилося і кисло запахло, ніби то не пиво було, а сеча.

— А тобі шо нужно, бабка? — спитав буфетник.

— Та він же угощать мене покликав, — невинно сказала бабця і раптом хапнула поставленого на шинквас кухля і приліпилася до нього

сухими, як у п'явки, губами. Колишній бухгалтер реготав. Тіло його за столом двигтіло, як мішок із салом, вуса на обличчі смикалися, а очі ледве не вискочили із очниць.

— Та ти шо!? — закричав Іван, хапаючись обома руками за кухля. — Ти шо, з міня насмєшку робиш?

Бабця напрочуд легко відпустила кухля, в ньому пива залишилося тільки на денці, і кинулася панічно навтьоки, кудкудахкаючи, як курка, яку сполохали, а колишній бухгалтер реготав уже на повне горло, але, як тільки бабця Пуця вдарила ручками в двері, відразу змовк, обтер вуса пальцями, бо на вусах тих висіла піна з пива, і сказав:

— Кіно! Та ще й безплатне!

Іван сердито поставив кухля на шинквас.

— Іще налить? — спитав незворушно Будда.

— Чого тут порядка не наведете? — закричав Іван. — Шо ето у вашом завідєнії дєлаїця!?

— По-моєму, ти сам її з собой привів, — сказав незворушно Будда. — Я й подумав, шо вона твоя при-ятельниця.

Колишній бухгалтер уже не реготав, а повискував, очі його стали, як щілиночки, і з них віялами, як недавно вода в мийниці, сипанули сльози.

— Ккі-і-но! — сказав він, задихаючись. — Ще й без-пла-атне!

— Дикарі! — гримнув Іван сердито і двинув з пивниці геть.

Буфетник знову перетворивсь у Будду, а колишній бухгалтер вийняв із кишені хусточку, досить-таки брудну, сказати по правді, і вимочував сльози з очей. Вдарили двері, аж струснулися, ніби вони були театральною декорацією, стіни; Будда показав колишньому бухгалтерові всі свої золоті зуби і мовив досить байдужно:

— Чудак! Розсердився! Даже здачі не взяв.

— Навар, Вова, — відказав колишній бухгалтер і підморгнув буфетникові. — За кіно!

Була осінь. Угорі текли сиві хмари, дрібно обсіваючи і землю, і хати докучливою сірою січкою; багнюка перемішана з леглим листям, яке розлізалося під ногами; навколо ані душі, тільки якась кішка пробиралася під парканом, і Йванові чомусь подумалося, що та кішка і є бабця Пуця, бо де б могла інакше та дітися? Здається, його здогад був не без підстав, кішка раптом повернулася до нього, освітила золотим полум'ям з очей і засміялася, показуючи зуби. І сміялася вона зовсім голосом бабці Пуці — тонюсінько і ледь-ледь хрипко. Тоді Іван вихопив з болота камінця і метнув у кішку, кішка раптом підскочила на метр, зашипіла, вчепившись об паркан, а за момент мчала вже в тому дворі — і то з такою швидкістю, що й видно її по стало.

— Дикость какая-то! — сказав Іван, витираючи об паркан замащену болотом руку. — Чого мене принесло в ці дикі страни?

А замість неба висів помнутий, набряклий сіряк і трусив, трусив краплями. Розбухла річка, важка й сіра, котилася між верболози, голі гілки глянсувато блищали в потоках непевного світла, яке все-таки проціджувалося крізь ці хмари. Невідь-чому пахло грибами, хоч він добре знав, що гриби тут не ростуть. І Йванові раптом здалося: біля нього йде хтось невидимий, що той невидимий зовсім не має радості від того, що доводиться брести в цьому багні, і той невидимий зітхає і плентає обіч із ним, повторюючи його рухи, ніби дзеркальний відбиток,

але відбиток невидимий-таки; а, може, й кпив із нього, передражнюючи, бо з самого початку, відколи ступив на цю вулицю, із нього кпили. Ні, не відчував він щастя від того, що повертається додому після десятирічної перерви, але й повертатися йому не було куди більше — це він знав напевне. Тим часом вулиця наблизилася до річки, зашуміла вода, що перевалювалася через кам'яну греблю, запахло рибою й гнилими водоростями. Мокрий пісок жовтів плямами біля води, яка його злизувала й несла, закручуючи в розбурханій течії, —там далі річка вливалась у більшу, а та більша також була барви кави з молоком. Чорно випиналися мокрі горби з того боку більшої ріки, і все це було завішено нескінченними потоками повільно спадаючих крапель. Ці потоки й витворювали драглистий хиткий серпанок, у якому розм'якали, і розкисали, і ніби драглистими ставали хати, і паркани, і дерева. Невідь-чому в нього виник дурний острах, що все це раптом пропаде, розпавшись і розплившись, як той-таки серпанок, у якому розм'якали, й розкисали, і ставали драглистими хати, паркани й дерева, і цей страх з'явивсь у ньому тому, що цей краєвид у його мандрах не раз поставав перед очима, хоч він його свідомо й не викликав, і розвіювався, бувши міражем.

Пішов травою біля паркану, тут, принаймні, не було болота, і мокрі віхті стирали з його чобіт багнюку. Земля чвакала під кирзяками, цвиркала жовтиста водичка. Зазирнув через паркана: блищало віття голих яблунь, а зібране в купу картоплиння стало чорне, так само почорніли стовбури соняшників із давно скрученими головами, і там, де росла колись пишна квітка, теліпалися сірі перемочені клапті стебла.

— Скоро ти пива напився, — почув він раптом тоненький голос і стрепенувся: біля їхнього двору стояла бабця Пуця і приязно вишкірювалася беззубим ротом. — Як коли мене вгостив, побігла скоренько твоїй мамі сказать; ото, подумала, зрадіє!

Іван тупо обдивлявся стару, йому здалося, що стояла вона поверх болота, як водяний павук, зовсім у ньому не потопаючи, — якесь страхопуделко із сонних привидь, чорнолице, зморщене, одягнене в

лахи, зате з живими іскорками в очах, по одній у кожному, а на ногах невідомо як стародавні шкраби. "А може, це мені сниться? — подумав він. — Ще один міраж на чужій землі, як це не раз траплялося?"

— Ви все времня перед носом у мене крутитесь! —скрикнув він. — Коли думаїте за мій щот випить, то не получиця!

— А це ти бачив? — хитренько спитала бабця, виймаючи з-під пахви порожню пляшку, заткнуту гумовим корком. — Мене твоя мама послала по самограй для тебе, о!

Згорнула на грудях руки, ховаючи назад пляшку під пахву, згорбилася і сміливо пішла повз нього, Іванові й тепер здалося, що йде вона болотом, як водяний павук, бо зовсім у нього не вгрузає. Плюнув їй услід, і йому раптом захотілося перехреститися, хоч ніколи в житті не хрестився. Іван відхилив мокру, пе-рекособочену хвіртку і ввійшов в обійстя: ось вона, його домівка, яка колись вимела його із себе, як сміття, і від якої пішов без жалю та сентименту. Здалося, що за ці десять років вона поменшала, всохлась і частково ввійшла у землю. Дощ лопотів об старий бляшаний дах, глухо похлепувала вода в поїджених іржею ринвах, виливаючись у майже цілком зруйновані риш-тачки. Посеред двору стояла велика, вкрита бульбашками, калюжа. Зирнув на мур за хатою, який відділяв підняте терасою сусідське обійстя, — цей мур у кількох місцях завалився. Парканчик квітника теж був розхитаний і щербатий, на ньому мокла забута шмата для миття підлоги, а гранітна плита біля входу вкрилася іржавими патьоками. І з ним раптом учинилося щось дивне, несамовите: гарячий клубінь підкотився під горло і перехопив його дихання, його пластмасове обличчя ожило, а сіра вода в очах заграла, і він раптом відчув, що перестає бути вербовим манекеном; що в тілі в нього не тирса, а гаряча кров; що все, що було поза цим домом та двором, — міраж, і коли є щось справжнє в житті — то це вона, оця хата, яка беззастережно прийме його в своє лоно, і він стане в ній, як серце чи легені, — чимось необхідним і натуральним, а не відкиненим. Але то була тільки мить просвітлення, бо він одразу ж погас, ще й посміявся із себе, що таке чудне може відчувати.

"Ето всьо та вєдьма зо мною граїца", — подумав незвідь-чому він і озирнувся, бо раптом здалося, що бабця Пуця нікуди не пішла, а стоїть за його спиною і шкіриться беззубим ротом. Але бабці Пуці насправді в дворі не було, зате в розчиненій хвіртці стояв рябий пес і справді шкірився до нього лискучими, ніби вставними зубами, блищав до нього золотими очима і привітно помахував напівобрубаним хвостом.

— Пішов вон! — крикнув Іван, і пес ображено мотнув головою, погасив усмішку і золотого погляда, підтис півобрубаного хвоста і, понурившись, подався під парканом, вряди-годи озираючись.

— Чорті-шо какоє-то! — сказав Іван, відчинив двері й ступнув до сіней. Тут пахло гасом і старою одежею, стояло відро з водою, а друге порожнє було переки-нене. Біля шафки на підлозі розсівся баняк, повний чорної редьки, а на шафці — миска з яблуками, деякі з них починали гнити. Відхилив хатні двері й став на порозі: мати біля плити саме розпалювала вогонь. Випросталася, тримаючи в руці поліно, на щоці була смужка сажі. Поліно з гуркотом упало на підлогу, і мати пішла до сина, а з очей у неї посипалися сльози.

— Господи, це ти, Іванку, Господи!

— Да, ришив навідать, — сказав він холодно, тільки на мить дозволивши їй прихилитися до нього й відсторонивши її.

— Ох, ти весь мокрий! Розбирайсь, сушиться будемо! — заклопоталася мати. — Зараз розгориться в плиті.

— Да, погодка дряна, — сказав він, розглядаючись. — Іду, а у вас тут нікакой цілізації, как було болото, так і осталось.

— У нас усе по-старому, — сказала мати.

— Хуже, — мовив він, скидаючи мокрого плаща і струшуючи кепку.

На ньому були вимнуті й брудні китайські штани, всунуті в кирзяки, благенький потертий кортовий піджачок, з-під якого виглядала несвіжа сіра сорочка, а там, де тупцювався, натекло води й наклалося болота. І він, топчучи те багно й розмішуючи з водою, що натекла, почав кострубато й сердито розказувати, як до нього приліпилася ота бабця Пуця і як вона вихопила в нього кухля з пивом.

— Це вона пошуткувала, — сказала мирно мати.

— Не люблю таких шуточок, — мовив він сердито, і його пластмасове обличчя аж червоне зробилося. —Хороші мені шуточки!

— Нещасна вона й покинута, — тихо сказала мати. — Ото по людях і побирається. Не доведи, Боже, дожить до такої старості. Вона як побачила тебе, зраділа й до мене прибігла по такій негоді.

— Прибігла, бо хоче випить за дурнячка! — сердито буркнув він.

— Хоче, — зітхнула мати. — Бо що їй, бідашці, остається... Роззувайсь та проходь у хату, а я тут швиденько сображу.

І тільки тепер він побачив свої кирзяки й багно, що його наніс.

— Нічо, нічого! — помітила його погляд мати. — Я зара приберу!..

Вогонь у грубці вже розгорівся і весело гув. Мати зняла з плити кружальця, що прикривали отвір, накладаючись одне на одне, і поставила сковорідку. Кинула смальцю, і жир поплив, тягнучи за собою мокрий слід, Іван звільнився із мокрих і важких кирзяків і вступив у капці, а тоді підтяг ослінця до плити, бо весь був просяклий вологою та холодом, розчинив дверці — гаряче тепло дихнуло йому в обличчя, і те обличчя, освітлене нерівними червоними спалахами, закостеніло, ще більше подобаючи на пластмасове.

— Довго ти їздив, синку! — журно сказала мати. — І що виїздив?

— Шо виїздив? — перепитав. — Може, й нічо!

— Чи ж я тобі не казала?

— Нє, што-то виїздив, — мовив він, карбуючи слова. — Кої-шо пойняв, а кої-шо нє!

Смалець на сковороді почав шкварчати — мати розбивала яйця. Шкарлупка тріскала, мати розламувала її, і яйце розпливалося на сковорідці, світячи сонечками жовтків. Іван поставив лікті на коліна і простяг розчепірені пальці до вогню. Жовто-червоні виграви грали на його обличчі.

— Пойняв, мам, що ти правильно казала: добре там, де нас нема, — мовив він. — А ще пойняв, шо мір наш — бардак і навозна куча. А ми в тій купі — черви. Да, багато я пойняв. А не пойняв одно: зачем усьо ето?

— Шо це ти кажеш? — здивувалася мати.

— Простиє вещи, — відповів він. — Мір, кажу, —бардак, а люди — звєри. І пожирають друг друга, і світ пожира їх. От шо я пойняв...

— Недобре тобі жилося? — скрикнула мати.

— Укалував, як раб, і довкалувався, що оце на мені, — він показав на піджачок і штани.

— А мені сьодня сон був, — сказала мати, поливаючи кислу капусту з кришеною цибулею олією. — Все таке біле, наче зима прийшла. І я вся в білому, а назустріч мені по стежці ти ідеш. І тоже в білому, веселий

такий. І жінка за тобою йде, гарна така, і дитя... Я встала — кіт умивається. Потім ніж падав. По тому бабця Пуця прибігла.

— Це коли шо сниться, то в жизні буде наоборот, — сказав він.

— А, може, й нє, — мати полила в його бік синявою погляду. — Ти назовсім додому?

— Не знаю, — сказав понуро. — Розсмотруся...

— Шо ж ти нічо не писав?

— А що писать? — зирнув на неї холодно. — Не пишу, значить, жив-здоров. Коли б щось случилось — написав би або тобі сообщили б... Тяжкий я до писання, льогше мені машину дров нарубать.

Рипнули сінешні двері, щось у сінях завовтузилося, тоді повільно, обережненько розхилилися двері хатні, в них просунулося ошкірене личко бабці Пуці.

— Можна зайти? — спитало личко.

— Принесла?

— Канєшно, — вступила в хату бабця Пуця. — Я така, що з-під землі достану, коли тра. Ото я з-під землі й достала. О!

І вона, як фокусник, вихопила з-під пахви пляшку, заткнуту гумовим корком, і врочисто виставила її перед собою, збовтуючи сиву рідину. А тоді й засміялася, і Йван, скосивши око, подумав по-дурному, що зовсім так само сміялися до нього й кішка, і собака, що їх він перестрів. Тоді перевів очі на ноги бабці Пуці і побачив, що її шкраби зовсім чистенькі, хіба трохи було болота біля підошов.

— Коли ви такі проворні, — сказала мати, — то сідайте з нами поснідайте.

Іван на те слово скривився, бо йому зовсім не хотілося снідати в товаристві цієї відьми, але бабця Пуця на його скривлену фізіономію не зважила, вискочила зі своїх шкрабів і пішла, м'яко ступаючи порваними простими панчохами, з яких вилазили зовсім чорні, ніби скручені із жилля, пальці із несподівано білими нігтями.

— Спасибочки, — заспівала вона тоненько. — Така ви добра женщина, Марусю, на вдівлєніє! Не вам мені казать: я мов та коза-дереза — піду через гребельку, ковтну якусь крапельку, піду через місточок, зірву листочок. Отак, бідолашка, я й живу!

І вони обоє, мати Йванова Марія і бабця Пуця, скрушно зітхнули в той час, як Іван зирнув на них з-під лоба: зовсім не подобалася йому ця бабця Пуця — ніяк сьогодні від нього не відчепиться.

Сиділи втрьох за столом: Марія дивилася з любов'ю на свого сина, який світив мертвим пластмасовим обличчям; бабця Пуця так само з любов'ю дивилася на пляшку, заткнуту гумовим корком, в якій завмерла сива рідина — згусток оцього дощистого й туманного дня, — і в неї нервово тремтіла нижня губа, та й руки ледь-ледь. Іван же сидів за столом поважно й незворушно, дивлячись у вікно, за яким царював дощ у тумані, і цей туман уціджувавсь у хату й розмивав у ній такі знайомі речі, які за ці десять років ані зрушили з місця, ані позмінювалися, хіба шафа мала більше шашелевих дірочок, та й менші дверці в неї не зачинялися, а ще годинник не цокотів, маятник його і стрілки мертво позавмирали, а до гирі вже не чіплялися ножиці, бо ні для чого це було. І йому здалося раптом, що час і справді зупинився в цій хаті, і ця хата зупинилась у часі, і мати його Марія, і ця несподівана їхня гостя, бабця Пуця; тож він, коли тут залишиться, також зупиниться в часі, а саме це колись його застрашило, тому й рушив у світ, але й там, у світі, раптом збагнув, що не хата і не люди в ній і довкола зупинилися в часі, а світ, і

саме цей зупинений у часі світ і жахнув його найбільше, тому й кинувся він сюди, адже це було єдине місце, куди міг повернутися.

— Чо' це ми позавмирали? — сказала весело бабця Пуця, яка перша вийшла з цього дивного заціпеніння, в яке всі позападали. — Наливай, хазяїн, і не журись...

— А я й не журуся, — сказав Іван, витягаючи гумового корка із пляшки.

— Нє, журишся, — ошкірила беззубого рота бабця Пуця. — Я ж не сліпа. Щось там у тебе в серці неха-роше.

Зирнув на бабцю й побачив, що та світить до нього золотими очима, і що ці очі просвічують його, як рентгенапарат, і що він сидить перед нею зовсім незахищений, із висвітленими нутрощами та кістками, адже побачила на дні його серця того важкого камінця, який уже до нього навіки приріс, бо не вмів він у цьому світі ані сміятися, ні веселитися, ані радіти, ні жартувати, а міг тільки виливати понуро із себе сіру воду меланхолії та незадоволення.

— Це зілля чортівське, — сказала бабця Пуця, підіймаючи повну чарку. — Недаремно я його з-під землі дістала. Хай наші вороги журяться, о! о! — скрикнула вона тоненько, ухнула й перехилила чарку і не відірвала її від рота аж поки з неї не витекло все до крапелини. Тоді голосно стукнула денцем чарки по столі, вдихнула зі свистом повітря й захитала головою:

— Ух, яке воно гірке! Хай би ми таке гірке пили й не припиняли!

Марія випила свою чарку так само хвацько, й Іван здивовано на неї подивився, адже не було такого з нею раніше: чи ж бо не причастилася за ці роки й вона до чарки, і чи не ця відьма, часом, її напарниця і спокусниця? Він понюхав трунок — той пах болотом. Ні, здається-таки,

— смолою, а може, болотом та смолою водночас. Заплющив очі й почав цідити те пійло, відчуваючи, як у його тілі починає запалюватися чорний вогонь. Той вогонь струмками розтікався по жилах і гаряче пойняв його тіло.

А за вікнами густішали дощові сутінки. Випливали із надрічкових заростей верболозу — верболіз густо пах розімлілою від вологи корою, і тяглися ті зарості од розбурханого плеса річки, де вони й народилися, до хат. А хати вже миготіли вогниками вікон, і ті вогники блимотіли, ніби засвічувалися й погасали. Мовчали навіть пси. Лише дощові чоловічки гуляли по калюжах, по розмочених болотистих стежках і ще більш розгрузлій вулиці, занурюючи в те болото сині водяні ніжки і вихоплюючи їх звідтіля. Небо колоти-

ОПОВІДКА ЧЕТВЕРТА

МОКРІ ПАРКАНИ

АКТ ШІСТДЕСЯТ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ 1.

Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, лежав поверх ковдри і сонно дивився у вікно. За шибками не вгавав дощ, і Вальдемар, а коротко Вальдусь, із тугою думав, що сьогодні він не піде на Михайлівську вулицю, де сотні таких, як він, дівчат та хлопців стоїчно вичовгували підошвами асфальт, і то з однієї причини: хлопці пожирали очима дівчат, а дівчата вдавали, що вони того самого не роблять. На Михайлівську Шкурку, як і всю ту молодь, гнав незбагненний неспокій, якого вони, може, й не розуміли, хоч усе так легко пояснюється: надійшла для них усіх пора. Але Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, був трохи не такий, як усі, отже, й неспокій у нього був глибший, і переживав свою бентежну пору він трохи особливо.

Ну от, лежить на ліжкові, і йому здається, що тіло обростає роговим покровом, який накладається лусками, ніби був він риба. І ніби риба,

викинута на берег, він розтуляв маленького кругленького рота, і очі його лили на задощене вікно синю печаль, а тіло

лося, ніби хтось закинув туди дріжджі — пінило, сходило, роздималося, корчилося хмарами, начебто починавсь у тих хмарах новий акт світотворення, і звідти вилітали й висівалися, як зерно того світотворення, міріади крапелин, котрі осідали на втомлену почорнілу землю. Від дубів, що стояли край дороги і ще єдині не поскидали листя, віяло густим осіннім шепотом. Був ранок і вечір — день восьмий!

терпло й чесалося, а роговий обріст густішав і твердів, аж Вальдусь відчував, що його ноги склеюються, перетворюючись у риб'ячого хвоста, і що йому, Шкурці, майже несила лежати на ковдрі — досить ворухнути отими злиплими ногами (чи хвостом), і він попливе у світ мокрих парканів, байдуже, що там періщить дощ, та й чи розумно боятися води рибі. Біля вуха у Вальдуся лежав транзистор і тихо вив, як пес на покійника, і те виття вужем влазило в одне Шкурчине вухо, а з другого виповзало змією. І через це голова його спазматично дригалась у ритм того собачого виття.

Зайшла мати, одягнена у плаща та гумові чобітки, і в поролоновій хустині на голові, отак дивно опоро-лонена й прогумована; Вальдусь знав, що вона йде на нічну зміну, власне, чергування, і оце зайшла попрощатися. Звів на її честь руку і горланув, щоб перебити собаче виття: "Пока, ма!" — а вона всміхнулася йому м'яко і щось почала казати, але він того чути не міг.

— Та виключи це чортове радіо! — крикнула мати.

Він вимкнув і сів на ліжкові. Зараз вона почне розповідати, що йому їсти і де що стоїть. Ну, так і є. Але він їсти не хотів, бо обростав лускою, бо всередині нутра власного відчув поселеного їжака, той згорнувсь у клубок і напружив голки: так завше бувало, коли доїдала Шкурку нудьга.

— Усе харошо, мам! — сказав він. — Все з'їм і все знайду!

— Будь розумничком і ніде сьодня не лазь! Дощ як сказився!

"Це вона гарно сказала, — подумав він, лягаючи і вмикаючи транзистора. — Дощ сказився!" Ллє на паркани і дахи, і вони помаленьку собі гниють. І хати гниють, і міст, і всі речі, й вони з ними і між них. Саме про це й вило радіо голосом трухлявоносого співака, очевидно, десь на пацючка схожого.

Матері на вступі до кімнати вже не було — розчинилася і зникла, мов видіння. Тоді Шкурка відчув, що їжак із грудей сповз донизу у лівий бік живота і там почав провертатися — мати мала рацію, поїсти тра! Вальдемар устав, захопив з собою транзистора і поволочився на кухню, хоч добре знав, що там зараз варить собі юшку квартирантка Зоня; він же лежав на тій ковдрі і лупивсь у вікно, і слухав трухлявоно-сого пацючка, щоб дочекатися, поки Зоня з кухні піде.

Квартирантка стояла до нього спиною в червоному у велику квітку халаті, більше брудному як чистому, у капцях із стоптаними задниками, на одній із п'ят колготок прорвався, і з дірки визирала п'ята — не зовсім принадний шматок рожевої плоті. Волосся в Зоні було стягнуте в курдульку, світло-сіре, ніби попелясте, але якесь цілком неживе. Ні, тут не було на що дивитися — від неї несло запахом юшки, яку варила, та юшка нудко й глухо побулькувала.

— Красіва в тебе музика, — сказала Зоня, повертаючи до нього профіля, який нагадував листка кропиви.

— Як болячка! — буркнув Шкурка і чомусь пошкодував, що сюди прийшов.

— Чо' це ти? Погане настроєніє?

— Дощ, — сказав він, підіймаючи покришки каструль і зазираючи, що там наварено.

— Розігріть тобі?

— Сам можу, — знову буркнув він.

— Ну да, — байдуже сказала Зоня. — Як собі хоч... Твоя мати просила...

— Що просила?

— Коли що, казала, розігрій. Поставив транзистора на стола й сів.

І відчув, що від цієї розмови ще більше обріс лускою. Що вона, луска, росте на тілі і росте. А очі починають невідь чому приплющуватися — вже як щілини, і крізь ті щілини дивиться на Зонину п'яту в дірці колготка, і та п'ята починає перед його зором рости й мінятися і стає мов лице без очей, носа і рота, ніби хтось його прогладив праскою.

"Так далі не можна, — подумав приречено він. —Хай йому біс!"

Зоня повернулася до нього, несучи тарілку із вермішеллю та котлетою, і він побачив, що і лице її було, ніби п'ята: без очей, носа і рота. Ні, там, де рот, намальовано помадою сердечко.

— Не тра було трудиться, — сказав. — Я б сам...

— Е, що то за труд. їрунда! — сказала Зоня.

Тоді він раптом зробив те, чого чинити й не збирався, і в думці не мав — його рука незалежно від власної волі простяглася і пальці вгрузли у м'яке, як шматок рідкого тіста, персо. Зоня вражено відскочила.

— Ти що, сказився! — обурено вигукнула.

— Це я тобі замість спасибочки, — ошкірився Шкурка. — Хіба неприятно?

— Ну знаїш! — здається, Зоня й справді була обурена. — Я того не люблю!

— Да? — спитав він, дивлячись на неї крізь щілиночки. — Тоді більш не буду.

— Ти якийсь малахольний сьодня! — все ще сердито сказала Зоня.

— Да, — сумно згодився Шкурка. — Дощ. Іде, як сказився. А я збирався прошвирнуться. Оддохнуть збирався!

— Подивись телевізора, — сказала цілком мирно Зоня.

— Од телевізора мені головочка болить, — відповів Вальдусь і подумав: те, що він лапнув Зоню, може, й справді сталося поза його волею, але приємності це йому не принесло. Ні їй, ні йому. Шкурка всадив між зуби цигарку.

— В хаті не кури! — сказала, ніби вона була тут господиня, Зоня. — При матері ж не куриш?

— Канєшно, — мовив Шкурка і і сховав цигарку.

— їж! — наказала Зоня.

Але в нього голод зник. їжак із лівого боку живота поповз угору і знову застряг між грудей. Ріс там і набухав. А ще нудко пахло Зониною юшкою — Зоня саме помішувала її ложкою. Та й сама пахла юшкою, і

весь світ пах юшкою, а Зоня стояла до нього спиною і мирно світила п'яткою крізь дірку в колготку.

— В кіно піти чи що? — сказав Вальдусь, з нехіттю наминаючи вермішель із котлетою.

— Як собі хоч! — обізвалася Зоня.

Знову показала йому профіля, і той був ніби листок кропиви. Виходило, наче питався в неї дозволу: йти у кіно чи ні? І вже напевне знав, що треба йому з хати вшиватися, бо вона через те, що він її мимовільно лапнув, може казна-що забрати в голову, може, для неї це перша ниточка, яка б їх пов'язала, — досі старанно дбав, щоб таких ниточок не сукалося. Отож треба якнайшвидше обірвати цю гнилу, дурну ниточку, бо вона вже між ними є. Адже й обурилася проти нього Зоня цілком формально.

— Будеш чай пить чи кампот? — спитала домашнім голосом.

— Кампот, — відповів він, дометуючи те, що було на тарілці.

І коли принесла компоту у склянці, ставши точнісінько в таку саму позицію, як перед тим, він зумів стримати неслухняну руку, що й цього разу рвонулася, аби втрапити не туди, куди треба. Чи помітила вона це?

Обличчя її було пласке й холодне, без очей, носа, тільки із самим намальованим на ньому помадою сердечком.

— Спасибочки! — сказав він, коли вихекнув після компоту.

— Та чого там! — пріло озвалася Зоня.

Тоді він побачив її очі, які проявилися на обличчі: якісь випиті, сухі й печальні. І саме ті очі й посилили його тривогу, і голос від того їжака, що все ще товкся йому між грудей, наказав йому вшиватися, хоч це був його дім, а не її, і не він тут квартирант, а таки вона.

Зашнурував туфлі й натяг плаща. Спустив кепку до очей і відчинив двері.

Сіре небо кошлатилося брудними отарами, блищала дорога, а над річкою і над калюжами підіймався серпанок. Тхнуло мокрими парканами, які простягалися з одного боку їхнього завулку і з другого у глибину того туманцю, і там пропадали, ніби туман їх поїдав. Пахло ще травою й мокрим листям; брудні хмари хиталися й вигинались, погойдуючи вкритими вологим болотом спинами. Вальдусь стояв на чисто вимитому ґанкові, жовті смоляні жили в дереві тягли-ся золотими змійками між потемнілого м'якушу. Шкурка ступнув на стежку, і багно цвиркнуло навсібіч. Бачив материні сліди, ще не зниклі зі стежки: гумова візерунчаста підошва чобіток — пішов між ті сліди, кладучи на розмочену землю свої широкі та пласкі. Мокрі паркани хилиталися довкола, і по них спливали дощові краплі.

І тут із ним сталося те, чого ніколи не бувало: світ став безбарвний, власне, все ніби виблідло, вицвіло: і листя, і трава не були зелені, а ніби водяні; паркани і стовбури не були темні, а ніби складені із згущених водяних брил; хати довкола не мали білих стін, а опро-зорилися, ніби стуманіли, і та спрозореність була також тверда й непроглядна. І хмари не були сірі, а такі ж, як стіни, паркани чи дерева. Відтак, барва залишилася одна — щось близьке до сіро-синього, і сіро-сині висіли на деревах яблука та груші, і алича, і сливи, і горобина, і калина, а коли вийшов на шосівку, такими ж стали й людські постаті й авта: легковики, вантажівки й автобуси. І лиця людей в автобусі, що проїжджав повз нього, цвиркаючи навсібіч віялами води. Все було з води й водяне, і він сам був із води й водяний; і він не так ішов, як плив, ніби корч, що його несе потік, але нешвидко. І перша дівчина, яку зустрів, була водяна, хоч очі мала прегарні — очі зляканої сарни, що раптом уздріла небезпеку.

Вони різонули Шкурка, мов вогнем, мовби перерізали навпіл його водяну плоть, і, минувши дівчину, Вальдусь раптом зупинився: а що, коли проходити повз цю дівчину йому не потрібно? І він озирнувся, але дівчини вже не побачив — вона пропала, як і автобус, котрий щойно проїжджав, і Вальдемару стало дивно й печально, бо справді: що це з ним сьогодні діється? А може, й справді стає малахольний, як визначила те Зоня, і Шкурку раптом запекло в пальці — ті, які нещодавно так легко вгрузли в жіночу плоть, ніби зробив він це не зі своєю нецікавою квартиранткою Зонею, а з цією незнайомкою, в очах якої запалав до нього закличний вогонь. І Вальдусь вирішив наздогнати дівчину, бо раптом повірив, що це була та, яку шукає. І він цілком по-малахольному повернувся і кинувся туди, де вона зникла. Але швидко зупинився: навколо порожньо. Жодного авта, жодного автобуса, жодного перехожого, ніяких дівчат, а тільки оцей чудний безбарвний світ, складений із водяних брил, де втримується одна барва і де німо висять за сіро-синіми мокрими парканами сіро-сині плоди. Все — вода, і він сам — вода, і душа його — вода, і нікого навколо, нікого! Тільки пальці, що недавно вгрузали в жіночу плоть, нестерпно пекли.

2.

Вальдемар Шкурко, на прізвисько Шкурка, стояв, курив і дивився на Михайлівську вулицю. Нормальне сприймання барв до нього повернулося, через це він уже чітко фіксував, як чорно вилискує асфальт. По ньому пробігали поодинокі постаті, одягнені різноякo: хто в сірому, хто в чорному, хто в синьому, жовтому чи червоному. Зачинені магазини мертво світили вітринами, в них стояли манекени і лежали мертві речі. Біля кінотеатру по стіні невпинно бігла вервечка електричних ламп, які гасли й спалахували, освітлюючи незграбно намальованого актора з конячою усмішкою і притулену до нього акторку, яка побожно на свого героя дивилася, розтуливши наваксовані малинові вуста, — здається, це було те, що могло Шкурку зацікавити. Вальдусь допалив сигарету і, виплюнувши недопалка, зайшов до каси, де у віконечку дрімала жінка із напрочуд великим, ніби розбухлим від надміру вологи в повітрі обличчям. Він подумав, що таке обличчя

зробиться з роками і в Зоні, бо вона на касирку чимось подобала. Купив квитка, зупинився біля входу, бо дощ почався знову, перед тим трохи переставши, і став дивитися, як відбиваються у мокрому асфальті миготливі лампочки реклами.

І тут він побачив істоту, яка так само нікуди не поспішала, як і він. Ішла неквапно серединою вулиці, по очі закутана у пластикового плаща, а з-під її розтоптаних брунатних туфель симпатично цвиркала вода.

— Ну, ви не намокнете! — показав зуби Шкурка.

— А тобі що? — спитала істота.

— Інтересно! — мовив Шкурка. — Можна, я вас проведу?

— Проведи свою бабушку, — відказала істота. Але Вальдусь таки пішов слідом, вона ж бо для

розмови не зупинилася.

— Далеко вам іти? — спитав підхлібно.

— Під дурного хату, — відповіла істота.

— Це тоже інтересно, — мовив Шкурка. — А на якій вулиці та інтересна хата?

— На Безназванній, — сказала істота, йдучи попереду, а він, наче кіт, ступав за нею майже впритул.

— Ну, ту вулицю знаю. Сам недалеко живу. Нам по дорозі, дорога.

— Пес тобі дорогий! Відстань!

— Чо це ви така нелюбезна? — обурився Шкурка.

— Бо не приставай до людей, — сказала цілком байдуже істота.

— Да, вас не прошибйош! — зітхнув Шкурка. — Кремінна!

— Котись! — так само безпристрасно сказала істота. — Тоже мені кавалер!

Це вже була образа, і Вальдемар зупинився.

— Ти мені ще встретішся! — рикнув він загрозливо.

— Пошов ти! — востаннє повернулася істота, але кроку не прискорила.

Ішла повільно й ліниво, а краплі зграйно скочувалися їй під ноги.

Шкурко стояв серед вулиці, як старий, розмоклий гриб. Він таки був ображений до глибини душі. Особливо тим, що істота так грубо зневажила його чоловічі достоїнства. Ну, справді, він був невисокий; ну, справді, ніяк не подобав на актора з конячою усмішкою, незграбно намальованого на рекламі, але й вона не така вже писана красуня! Та й не вища за нього. Що це вона, зараза, так носа дере? Він, здається, проказав уголос ці слова, і фраза йому сподобалася, шкода, що пізно було гукати її услід істоті — її вже на вулиці не було, певне, завернула на Гоголівську.

Відчув, що обличчя йому палає, а в грудях уже не їжак сидів, а кіт, чорний, мов ніч, з жахкими палаючими очима, зеленими, як його ураза, і жовтими, як його самотність.

Повернувся до кінотеатру і знову побачив рекламу: бездарно намальованого актора з конячою усмішкою і притулену до нього акторку, яка побожно на свого героя дивилася, розтуливши наваксовані малинові вуста. І Вальдусь раптом зненавидів і актора, і ту акторку, йому зовсім перехотілося дивитися, як вони крутять між собою фіглі-міглі — хай вони горять вогнем! З другого боку, ще більше не бажалося повертатися додому, де самотньо сидить, як рибалка на березі ріки, утупившись у телевізора, як у поплавок, їхня квартирантка Зоня в червоному, більше брудному, ніж чистому халаті, з порваним на п'яті колгот-ком, із мертвим сіро-білявим волоссям, яка напевне думає, що коли він її сьогодні лапнув, то має вже на нього право. Ясна річ, у кіно він не піде, але куди?

І знову в його очах повигасали і повицвітали всі барви, і знову все стало складене із драглистих брил води; в повітрі висіли водяні пелехи і глухо стугоніли ринви, з розтулених ротів яких біля асфальту вивалювалася вода. Шкурко залишався сам на сам із цим раннім вечором, Михайлівська — порожня, і тільки кілька постатей бовваніло в глибині. Дощ мжичив, засіваючи дрібними краплями йому обличчя, і так само блищав асфальт, нерівно віддзеркалюючи ліхтарі й мертві вітрини — дивилися на нього непорушні манекени, і йому, Шкурці, здалося, що не такі вони й мертві, — в очах у них світиться глум.

— Тоже мені кавалер! — сказала манекен-жінка до манекена-чоловіка, і той презирливо всміхнувся.

Стрілка великого електричного годинника біля пошти показувала восьму, отже, весь вечір попереду, а чорна кішка в нього у грудях, що перетрансформу-валася із їжака, дерла йому лапами серце. Із найближчого під'їзду вимивався цегляний пил із розмочених будинків, і калюжа, куди витікав цеглистий струмок, стала червонувата, ніби налилася кров'ю, — і це була єдина барвна пляма, яку він побачив. Жовті кулі свічників тремтіли під ногами, коли він ішов, наче місяці, так щедро розмножені, аж було їх, місяців отих, дві вервечки. Ішов між них, і йому до болю в душі захотілося, щоб у цьому світі, вечорі і в собі щось

зламати, розчинити або зачинити, щось змінити, аби не бути бездомним блукачем на порожніх вулицях, інакше і його розмиє дощ, як розмиває старі будинки; і від нього, Вальдуся Шкурки, зрештою, у цьому світі залишиться калюжа, налита його дурною кров'ю, і він, та й світ, пропаде, бо де дітися людині, яку гризе непояснима тривога чи неспокій, котрих він таки збагнути не може, а з душі його світить зеленими очима чорний кіт.

3.

І тут його просвітило. Видить Бог, мав сьогодні Шкурка наймирніші настрої: піти в кіно, повернутися додому вичерпаним і втомленим, а тоді поринути у світлі хвилі сну. І зовсім не думав він відвідувати Шу-меїху, чи, як прозивають її, — бабцю Пуцю, але кілька речей стали до цього початком: спершу оте мимовільне лапання квартирантки Зоні, потім зустріч із дівчиною, що подивилася на нього, обвіявши принадним вогнем, потім спіткання із тією загорнутою у пластик чортицею, що грубо образила його, відкинувши нечемно його найневинніше залицяння. Через це Валь-демар не пішов у кіно, хоч пропав квиток і гроші, через це він збридив любовною кіношною історією, від якої, де гріха таїти, сподівався ліку на свою самотність. Отже, начебто нічого особливого із Шкуркою не відбулося, але й відбулося, сам став не свій, а коли молодий хлопець стає не свій, це свідчить про його уразливість, тобто на його нормальне єство, на його кнопки управління (те, що в школі називали умовними й безумовними рефлексами), починає щось натискати, а єство уражене, кволе, знічене, отже, аж ніяк не доброносне. Ось чому Шкурку просвітило, коли він згадав бабу Пуцю, чи Шумеїху, бо до неї кілька разів уже приходив. Уперше завів туди його Борис, колишній його однокласник, тепер шофер вантажівки, торохкотливої та старої як світ. "Це така баба, сказав йому Борис, — що, здається, народилася бабою, мої старі її теж знають тільки як бабу. А ще у неї хвостяра на півметра. Вона всі на світі хвороби лічить..." Вальдемару ж Шкурку чи просто Шкурці, полікуватися конче було потрібно, а передусім вигнати з душі отого кота із зеленими очима — вирвати, викинути з себе, а тоді з тупотом ніг і з криком: "Гутюга!" — погнати,

щоб дременув у світ, перелякано поставивши трубою хвоста і з диким нявкотом, а він, Вальдусь, щоб від своїх дрібних та дурних наваджень вилікувався. Тобто відчув у душі волю й радість і зміг би задерти носа і дивитися навколо з північною, поблажливою зарозумілістю, збивши в кутка рота сигарету, як і належить певному себе чоловікові. Отоді й випогодить-ся, бо в глибині душі Шкурка чомусь був переконаний, що дощ розійшовся не тому, що там розв'язалося щось у небесах, а через те, що він сам зрушений з колії, а це значить знічений, ослаблений і чомусь зовсім сторониться товариства, хоч друзів він мав, а отже, ніби кинутий у якусь чорну криницю, в якій брьохається, щоб не втопитися.

Саме в такий критичний момент Вальдемар Шкурко й подумав про бабу Пуцю, або Шумеїху, подумав і глянув угору із чорної криниці, в якій брьохався. І побачив вірьовку, що поволі до нього спускалася, а побачивши, зрадів і схопився за неї обома руками, як той, що топиться, за соломину. І вгорі зарипіла кор-ба, і його потягло вгору, як відро, наповнене водою, і з нього, як з відра, стікала вода і льопала в глибінь, а корба рипіла й тягла його; і він був ніби щупак, зловлений за губу, якого витягують спінінгом; і завмер, майже битий правцем, а тіло ж мав із лускою, щільно притиснутою до шкіри зі страху, а рота розтуляв, а очі вирячав, бо вгорі стояло світляне коло, і те коло бачилося йому ніби рот хижішої істоти, ніж він сам. І в того світлого, розтуленого рота його невідворотно втягувало — ось як Шкурку бідного, просвітило! Вальдусь уже почав боятися, що руки його злютувалися з вірьовкою, і що та сила, яка витягає його із чорної криниці, зараз накрутить його на корбу разом із поворозом. Але нічого такого не сталося, Шкурка від вірьовки вчасно звільнився, схопився за цямриння, підважився і вискочив із криниці. І опинився серед двору, в якому стояла посеред калюжі, але зовсім у ній не поринаючи, а зверху, ніби на кризі, крихітну й охайненьку білу бабусечку із схиленою на бік головкою і з жалісливими очима. Тоді й пролунав тонюсінький голосок, як біла шовкова нитка:

— Шось хотів, синку?

Вальдемар відчув утому й присів на мокру лавку під мокрим парканом, і побачив, що весь двір оточений з трьох боків мокрим парканом, а з четвертого — стіна хати, і цей двір був знову таки, ніби колодязь, але неглибокий, бо води в ньому тільки що та калюжа, чималенька і сита, бо видувалася пухирями й булькотіла, а поверх неї стояла в капчиках бабця Пуця і дивилася на нього милостивенько й лагідненько, ніби й справді його жаліла.

— Я, бабцю, щось так як больний, — сказав Шкурка. — Щось так, бабцю, в мене, як кіт, знаєте, душу дере...

— Кіт? — тонко вигукнула бабуся.

— А мо', їжак, — сказав Шкурка. — Але більше —кіт. І дере мені, бабцю, душу лазурями, понімаш. А чом, біс його зна...

— Ну, кота ми проженемо, — лагідненько сказала бабця. — їжак має сам вийти. То в тебе їжак, чи кіт, чи все разом? — гостренько спитала вона.

— По-моєму все разом.

— А-а, це любашне, — мовила бабця Пуця. — А гроші маєш?

— А скільки тра?

— Стільки, як у тебе, ото, в кишені, ото, як у гаманці.

— А коли в мене в гаманці вітер? — хитро спитав Шкурка, йому з тією бабцею вже ставало веселіш.

— То вітром і заплатиш, — мирно сказала бабця. —Але то дорога ціна!

— Чому ж, бабцю, дорога? — аж вигукнув Шкурка.

— Бо вітер усе добро тобі видує, — серйозно повіла бабця Пуця. — І нікада нічо не надбаєш.

Тоді Шкурка витяг із кишені шкіряного гаманця.

— Ловіть, бабцю! — сказав і кинув гаманця. І бабця Пуця його коротким порухом руки зловила, а де потім він дівся, того Вальдусь не побачив.

— Ну й розумничок, — лагідно сказала бабця Пуця. — Тобі проти кота чи їжака давать?

— Проти обох, — сказав Шкурко, бо вже відчував, що у нього в нутрі і справді не лише кіт з палючими зеленими очима і з дерливими лапами, але й колючий грудний їжак. Більше того, кіт того їжака побачив і почав на нього шипіти.

— Да, це в тебе любашне, — сказала вдруге бабця Пуця, ніби стверджувала собі діагноза Шкуркової хвороби. — Не бійся, я це вмію — харашо тобі буде! Цеї ночі ще все буде харашо. Я в таких ділах толк знаю.

І вона вийшла з калюжі й пішла, дрібненько перебираючи чистюсінькими капчиками, на ґанок, вимитий дощами.

— І дощ перестане? — гукнув їй Шкурка, бо дощ таки не вгавав, мочив двір і паркани, і його, Вальдуся, уже тік йому по тілі, холодний, слизький, ніби вужі по ньому повзали.

— Ну да, — тонко озвалася з ґанку бабуся. — Це ж ти його, цей дощ, і напустив. А коли твоє кончиться, то й дощ перестане, тоїсть кончиться. Так всіда буває...

Перед нею відчинилися двері — зникла, а Вельдемар Шкурко мав нагоду роззирнутися. Перше, що його здивувало, — посеред двору й справді стояла криниця, і на корбі було накручено вірьовку без відра — вільний кінець вірьовки із корби звисав. Отже, і вірьовка, і криниця зовсім не були грою його уяви, а таки справжні. Друге, що його вразило: у дворі не було жодної травини, був він ніби гладкий: залізний тік із гладкою поверхнею, що відсвічувала синім, а посеред того чудного двору й зібралася калюжа, ніби окреслене циркулем коло, як отой рот, що йому уявлявся, коли витягали його з криниці.

"Це мені мариться, чи справді так?" — подумав Шкурка і розглянувся ще раз. Паркани довкола двору були звичайні: мокрі й поросли сивим лишайником, по цих парканах стікали сині краплі дощу і скочувалися до землі, а тоді стікали струмочками на той залізний двір і впливали, як річки в море, у калюжу.

Заспівали двері, здається, таким же голосом, як говорила бабця Пуця, в прочілі постала й вона, біла й маленька, може, не більша за метр, ручкою тримала гранчака, а в гранчаку грала сива рідина. Вальдусь підхопився назустріч, але тонесенький голосок, як рипіння дверей, зупинив його.

— Сиди, сиди, я піднесу!

І він знову сів на мокру лавку, яка чомусь почала парувати, сам відчув — стало тепліше.

— Оце, коли будеш пить, то заплющ очі, а пий без передиху — все до крапельки, — сказала бабця Пуця солоденьким голоском. — І коли питимеш, думай про того, хто тобі наравиця — буде все, як собі схочеш.

— А коли мені ніхто не наравиця? — спитав Шкурка, бо це було правда: йому не подобався поки що з дівчат ніхто.

— Ну да, правильно! — сказала бабця Пуця. — Через це в тебе і кіт з їжаком укупі, а вони укупочці бути не можуть, бо це ще гірш, як два коти в мішку. А в тебе в мішку кіт і їжак, хе-хе! Нічо! Воно й так буває. Коли питимеш, ні про кого не думай, а так щось приятне. Є в тебе приятне?

— Нема! — зітхнув Шкурка.

— Ну, то ні про що не думай!

І поки вони отак говорили, бабця Пуця йшла від дверей через ґанок, а тоді по дворі до калюжі, а тоді через калюжу поверх неї, у воду не поринаючи, ніби та замерзла на скло, а тоді по дворі до нього через струмки, і хоч була вона в м'яких хутряних капчи-ках, ті капчички ані трохи не замочилися і не забруднилися, та й не було тут бруду.

Отож і стала вона перед Вальдемаром, як "мимо-льотнює відєніє", і простягла ручку із гранчаком, в якому сиво чи синьо завмерла рідина. Вальдусь узяв склянку, понюхав рідину і скривився — гостро вдарив йому до носа дух смоли.

— Не бійся, то хороша водка, — проспівала бабця Пуця. — Я поганої не продаю. Людей уважаю, щоб вони й мене уважали. Дурману я людям пить не даю чи чемериці, хіба попросять, — це коли їм жизня надоїла, ні тютюну не підмішую, хіба хто похудать хоче, ні карболки, хіба хто на ворога свого візьме. У мене продукт чистий і пітатєльний, бо я хочу, щоб люди до мене ходили не раз, а всігда.

— А для чого заплющувать очі? — спитав Шкурка.

— Бо тут таке, що я тобі розказать не можу, — бабця Пуця, чи Шумеїха, засміялася всім ротом, і очима, і зморшками, навіть носик її роздмухав ніздренята. — Хворобу можна тільки тоді вилікувати, коли

лікарю віриш, а коли йому не віриш, то й не приходь. Пий, синку, не бійся!

І він заплющив очі й почав пити бурячиху-смолу, і бурячиха бухала йому в носа і в лице буряковим сопухом, виштовхувалася йому з горла, але він пив, не відриваючись, бо починав вірити своєму лікареві; зрештою, саме таке трійло і зможе вбити йому в душі і кота із палючими зеленими очима, і їжака, який йому всі нутрощі сколов.

Випив, вихекнув і здерев'янів.

— Не розплющуй очей! — вигукнула бабця Пуця. Розстібни плаща і сорочку!

Він почав не так розстібати, як зривати ґудзики на плащі, а тоді на сорочці.

Торкнувся рукою грудей, і та вільно пройшла через шкіру і кість. Намацав там щось лахмате і мокре, схопив зажма й потяг. Кіт закричав, як дитина, і, хоч очі у Вальдуся були заплющені, він побачив, як посипалися від кота зелені іскри. Рвонув із себе чорне й кошлате і викинув геть. І хоч все ще був заплющений, побачив, як кіт упав на всі чотири йому в ноги, дико загорлав, наструнчив хвоста трубою й ошкірився хижим писком. Тоді Шкурко затупав ногами і гукнув скільки сили: "Гу тюга"! — кіт же зашипів і дременув геть просто в калюжу, розлиту серед двору. І вода також зашипіла й закипіла, і кіт почав у ній борсатися і потопати, безсило махаючи лапами і виставляючи ошкірену, перелякану мордочку із звислими рідкими вусиками. І Шкурко бачив це дуже добре, хоч і мав міцно склеплені очі, кіт же вирячився, аж баньки вилазили йому з орбіт, кавкнув і в киплячій калюжі пропав.

— З котом ми дали раду! — проказала бабця Пуця. —Тепер розхили груди ширше, хай вийде їжак. Не чіпай його і не розплющуйся! Сам вийде!

Вальдусь розхилив груди, розігнувши їх як дверцята шафки, їжак заворушився. Виставив мордочку, озирнувся навколо і побіг із розхилених дверцят, скочив йому на коліна, звалився з них, скулився у грудку і покотився до калюжі. Бовкнув туди, як камінь, і, як камінь, у ній пропав. І так стало на душі Вальдусе-ві Шкурку ясно й легко, що він уже хотів розплющитися, тим більше, що матіолами йому запахло.

— Не розплющуйся! — гукнула бабця Пуця. — Ще не кінець! Ходи, я тебе звідси виведу.

Відчув у своїй руці її малу, шкарубку, холодну, кістляву, ніби жаб'ячу, лапку і встав. І та жаб'яча лапка його кудись повела. І зарипіли ворота, не так тонко, як двері, а по-чоловічому хрипко і грубо. І лапка з його долоні вислизнула. Він став, чекаючи, що має бути далі. І в цей час маленький бабусин капчик урізав йому копняка. І Шкурка вилетів із воріт, як снаряд із гармати, а ворота пласко зачинилися і запечаталися, і тільки почувся якийсь шум чи свист. А що йому тепер ніхто не забороняв розплющуватися, то він і почав дивитися нормально. У цей час шум і свист наблизилися, більше того, почув голосне жаб'яче кумкання. Зирнув угору й побачив, що над ним летить зграя жаб, шалено кричачи і стрикочучи, розкинувши в боки лапи. Вони летіли не дуже швидко, але й не повільно, як зграя горобців чи, точніше, шпаків, і пролетіли повз нього, і зникли, а шум, свист, і кумкання, і скрекіт усе віддалялися, поки не зникли. Тоді Шкурка перевів подиха, бо хотів отямитись і роззирнутися. Було тепло й тихо. Дощ перестав, хоч хмари ще колотилися серед неба, але вже розірвалися, в темних проймах заблискотіли зірки. З лівого боку крізь сітковину хмариння продерлося золоте коло місяця і сипнуло на мокрий світ мертвим сяєвом.

Вальдемар Шкурко стояв, оточений звідусіль мокрими парканами, які творили лабіринта вузьких, блискучих од болота вуличок. У голові в нього грала музика, ніби всунув він туди свого малого транзистора, але тепер там співав не гнилоносий іноземець, а гурт братів Гадюкіних ще з того часу, коли їх не покинула легковажно, собі і їм на щастя, сестричка Віка, — реалія ця, правда, пізнішого часу, а не того, який тут описується.

4.

Тоді Вальдусь помітив, що стоїть на каналізаційному люці, а навколо масно блищало болото, і він подумав, що ступати в те болото не зовсім безпечно —там можна й утопитися, як утопились у бабчиній калюжі кіт із їжаком. І хоч він, Шкурка, виріс у цьому лабіринті парканів і добре знав, де стоїть хата баби Пуці, чи Шумеїхи, але орієнтацію під цей мент утратив. Тому вирішив, що безпечніше пройти не вулицею, а парканом, як помостом, байдуже, що йому тоді треба буде ставати не вертикально до землі, а горизонтально. Шкурка стрибнув із люка до найближчого паркану і відчув під ногами твердий настил, по якому й пішов, ніби по дузі глобуса, що тримає образ земної кулі. Але під ногами у нього щось загарчало і загавкало — був то пес із обійстя, що відділялося від вулиці цим парканом; Шкурка побіг, а пес норовив схопити його за п'яти, просовуючи пащеку і лапи в дірки між дошками. Пес покинув його, добігши до краю власного обійстя, відтак замість нього вискочив пес сусідський і так само погнав Шкурку, намагаючись розгризти йому закаблуки. У такій пікантній ситуації Вальдемару ніколи було думати про орієнтацію і шукати скерунку до своєї хати, отож біг, а в голові йому роздиралася мелодія, що її через роки заревуть брати Гадюкіни разом із сестричкою Вікою, а на обличчі йому лежала бешкетна радість, адже вже ніщо його не гризло і не дерло, і не шкребло. Кожен із псів, добігши до краю обійстя, не заспокоювався, а ставав лапами на мокрого паркана, а котрий із них мав більшу уяву, той брав у лапи гітару — один грав, інший співав, стаючи незафіксованим офіційно гуртом Собакіних, і це було досить весело. А всі ліхтарі в лабіринті вуличок та мокрих парканів раптово погасли, ніби передбачуючи той час, коли треба економити електроенергію, зрештою, "як у кожній культурній державі", небагато їх було — всього три. І тільки один ліхтар місяця не дбав про економію електроенергії, тож не погас, а сипав і сипав мертвим промінням, і з болота вулиць почали підійматися досі зігнуті в спинах, якісь водяні істоти, водяні чи болотяні ставали ставма, як ховрашки, розтуляючи писки, і зачудовано дивилися, як іде чи біжить мокрими парканами, паралельно до землі, вертикально до парканів якась чудна проява з розхристаними грудьми і з розметаними, як чорні крила,

полами плаща — романтична істота байронічного типу. До речі, ця істота загубила десь кепку, здається, та квакнула в болото й пішла на дно, і волосся в Вальдемара романтично розпатлалося. А в курниках обійсть, повз які він пробігав, попрокидалися кури і почали кричати, обговорюючи все, що відбувалося, хоч вони, зачинені в курниках і биті курячою сліпотою, що могли бачити? Півні намагалися їх у їхній тривозі заспокоювати, інколи покльовуючи ту-годумні курячі голови, і кури сердилися, бо в цей ґвалт їм було аж ніяк не до любасних ігор. І хоч був цей шум і ґвалт, люди по своїх людських курниках солодко, хоч і важко, спали, а солодко тому, що їм снилися химерні сексуальні сни: чоловіки мліли в обіймах чужих жінок, а їхні власні жінки, що хропіли поруч, мліли в обіймах чоловіків чужих.

Вальдемар же Шкурко тим часом добігав до краю паркану, де починалася нова вулиця лабіринту, і завертав. Біг і знову завертав, і йому вже починало здаватися, що так він крутитиметься до кінця віку чи, принаймні, до кінця ночі. Але доля змилосердилася над ним, і він побачив не ґрунтову, а мощену вулицю, на яку і стрибнув із паркану. Стрибнув і зупинився, аби перевести духа й зорієнтуватися. І коли він те вчинив, собаки миттю заспокоїлися, чесно виконавши свій обов'язок, та й ніхто не порушував уже усталеного ладу речей; заспокоїлися і кури по курниках, крізь сон почавши думати: а чого це ті півні дзьобали їм у голови, таж-бо осінь невзабарі. А по курниках людських жінки вислизнули з чужих чоловічих обіймів, як вода чи риба, і повернулися до чоловіків власних, бо ті, чого доброго, заберуть собі дурне в голову; а чоловіки, прокинувшись, бо не дістали задоволення від жінок чужих, вилазили на жінок власних і, хитаючи і світ, і себе, і ліжка, задовольнялися, тримаючи в уяві образи жінок, що їм приснилися. І їхні жінки, котрі до кінця прокинутися не могли, гаряче їм відповідали, думали-бо, що це продовжується їхній сон із чоловіками чужими. І всі від того пізнали задоволення: і заспокоєні пси у теплих будах, і півні, і кури, і чоловіки з жінками; одні лише коти з кішками нічого не розуміли, вискакували на мокрі паркани і світили зеленими прожекторами очей, запитуючи самих себе подумки: "Це що, весна прийшла? Але чому не цвірінькають горобчики?" Шумно вдихали у себе повітря, а що те

повітря було наповнене не духом бруньок, а духом ранньої осені і листя, що вже готувалося пожовкнути, гасили прожектори і повертались у свої криївки, законно і підставно обурюючись.

Вальдемар же Шкурко у цей час спокійно ішов дорогою, тобто вимощеною вулицею, з обох боків якої так само темно світилися мокрі паркани, видаючи з себе запах тліні. Він ішов, напівзаплющившись, бо йому здавалося, що це саме та дорога, на якій має зустріти своє щастя. І Шкурці назустріч вийшла ота акторка із фільму, якого він не подивився. Вона була ошатна, гарна, зграбна, але безтілесна, бо її витворило місячне проміння та його уява, а не життя. Тож акторка пройшла через нього, як дим чи спогад, бо й сама не мала плоті. Шкурка озирнувся: за ним світилася порожня дорога з очима калюж, в кожній лежало по лискучому кавалку місяця. Земля парувала, димувала, і в тому димі снували водяні чи димові істоти без плоті, але й вони порозбивалися по парах і під музику танго, притисшись одне до одного, монотонно і млосно крутилися. Тоді назустріч Шкурці пішла ота пластикова істота, що так грубо його відшила на Михайлівській. Йшла, лагідно всміхаючись і заклично сяючи до нього очима.

— Вибач, — сказала. — Не знала там, на Михайлівській, що це ти... Хочеш потанцюємо!..

— А я знав, що це ти! — сказав Шкурко і взяв її в обійми, щоб станцювати на вулиці танго, музика якого височувалася з його голови, адже хотів подобати до інших. Але в обійми не мав чого узяти — те, що було пластиковою істотою, виявилося також безплотне — його витворив місяць і туман. Через це вони пройшли одне через одне безслідно і розійшлися навіки, залишивши тільки запах мокрої пластикової плівки — почувся її шелест.

Вальдусь озирнувся: танці водяних чи димових істот тривали. Грала сентиментальна музика в його го-лові-транзисторі; тіні притискалися одне до одного так щільно, що зливалися й перемішувалися. А це

значить, розпливалися і тратили контури, перетворюючись у клубені пари.

Тоді назустріч Шкурці пішла та дівчина, що й була туманом, — єдина, що на нього прихильно подивилася. Але оскільки він не міг уже відтворити її образу, то не здобула подоби тілесної, жили на вулиці тільки її очі. І ці— очі пливли на Шкурку, як дві кульки, схожі на мильні пухирі чи кульові блискавки. В кожній було по зіниці та зорку — зорки позастигали в тих кульках, ніби шматки кромішньої тьми. І Вальдусеві здалося раптом, що, коли вони наблизяться до нього й торкнуться, вийде, в кращому разі, те, що буває, коли мильна бульбашка натрапляє на перепону. Тоді її синє, тонюсіньке тіло з легким звуком тріскає і вона переходить у ніщо; в гіршому випадку — коли натрапляє на перепону кулькова блискавка. Тоді чути вибух А електричний спис б'є і палить.

Але Шкурка не був аж такий засліплений очима, щоб заради них гинути Тому, коли очі, що сподобалися йому, наблизилися, він відсторонився, і вони попливли собі далі, погойдуючись у хвилях туманцю, як викинуті електричні лампочки на збуреній течії. Вальдусь ще раз озирнувся: тіні танцювали, але вже не старомодного танця, а модного. І це, можливо, тому, що в голову Шкурці вповзли, вилискуючи вологою зміїною шкурою, гадюки, звели приплеснуті голови і заспівали, викидаючи роздвоєні язички. А найбільша, скрутилась у кільце, передню половину тіла звела ставма, а обличчя мала дівоче, як має його кожна кобра, і, похитуючись та темпераментно пританцьовуючи, заголосила, яка вона в цьому світі дурна. І співали вони так уже не гуртом, а кожен по собі, бо, поки пройшов Шкурка свій шмат дороги, вони вже встигли розділитися, через що й співали какофонічно.

5.

І Шкурці не захотілося більше нікого зустрічати на цій дорозі (та й нікого не було) і не бажалося більше озиратися (бо й нічого було), і він потер лоба біля скроні — здається, там була кнопка, яка вимикала музику. І стало довкола тихо й пустельно; хмари вже розчистили

половину неба, і танцюристи із землі поринули всі туди, загусши у тугі зав'язі зір, які вже могли тільки спазматично потріпуватися. І місяць став сірий та задимлений, окресливши навколо себе священною крейдою коло: боронився від нечистої сили, що хотіла прилетіти до нього на шабаш. Тому всі оті летючі жаби й кажани, і безтілесні відьми (здається, це вони танцювали на землі в клубенях туману й морочили Шкурці голову) покружляли навколо місяця та й повернулися без пригод на землю, зовсім ні на які зорі не перетворюючись, щоб там зникнути на якийсь час чи принишкнути.

А Шкурко стояв біля власного дому, і навколо нього димували, ніби збиралися загорітися, мокрі паркани. І він відчув раптом, що та сивуха, яку дала йому випити баба Пуця, ще до кінця в ньому не перебродила; що, можливо, вона тільки починає бродити. Через це Вальдусь роззирнувся навколо, як злодій, котрий іде красти курей, а що навколо не було ні душі, задоволено всміхнувся. І пішов по стежці, протоптаній його й материними ногами, до мокрого ґанку (який аж присвічував у примарному місячному світлі), як кіт, котрий сподівається на влови. І такий той ґанок видався йому чистий та вимитий, що він витер об скребло ноги. З підошов йому опало по два болотяні коржі, і в такий спосіб він звільнився остаточно від свого болотяного настрою. Відчиняв двері обережно, ніби й справді був злодієм і не хотів зайвого шуму. На нього дихнуло прокислими запахами: плісені, одежі, залишків їжі, мокрого дерева, що починало гнити. Але було в тому запасі і щось нове, від чого Шкурці перехопило подиха. В горлі зродилася спазма, ніби ковтнув світляного клубка, і той клубок упав на серце, а може, й став серцем. І серце те почало якось дивно тахкотіти й кидатися.

І Він замкнув ключем двері зсередини, скинув плаща, кепку й помітив, що в нього тремтять руки. Голову пойняло запаморочення, власне, воно після випитої сивухи і не зникало, а збільшилося. Постояв, перечікуючи, доки заспокоїться серце і проясніє голова. Але серце не заспокоювалося, і запаморока не минала. Тоді він визувся з туфель і, забувши про капці, пішов у хатні двері, які відчинилися й зачинилися за ним, ніби подих. І опинивсь у кухні, з якої вело троє дверей: одні у

кімнату Вальдусеву, другі — в материну, а треті — до квартирантки Зоні. І він, нечутно ступаючи шкарпетками підлогою, пішов туди, куди його повело, тобто в ті двері, що були привідчинені.

Квартирантка Зоня підхопилася й сіла, навіщось прикриваючи груди руками, хоч була в сорочці. Шкурко спрагло вдихнув солодкого, розлитого в кімнаті запаху, як вдихає вовк запах вівці, і відчув, що й сам стає вовком, обростаючи шкурою та пазурами. І зуби в нього стали такі великі, що мусили трохи й цокотіти.

— Хто там? — злякано мекнула біла вівця.

— Ша! Ша! — сказав запаморочений вовк. — Це я, Вальдусь!

— Чого тобі? — так само злякано шепнула вівця. Але наросла на ньому шкура була зайва. Через це

почав гарячково її з себе скидати. Брязкнула пряжка зі штанів, а сорочка війнула білим птахом і безживно опала на підлогу: Шкурко опинився у синій майці і в трусах у смужечку, а також і в шкарпетках у смужечку.

— Ти що, сказився? — шепнула Зоня, опустивши від грудей руки.

— Тихо будь! — сказав він владно і поліз навкарач-ках по ліжкові.

— Не треба! — вона почала пручатися, боронячись від його губ. — Нє, ти справді сказився!..

— Сказився! — прогарчав вовк, впиваючись у м'яку тлустінь її вуст і притискаючи голову дівчини до подушки. — Я сказився! І тебе скажу!

Його рука втопилась у колихливому розливі перса, а губи знову впилися у вуста, на яких ще відчувався смак помади.

І Зоня обм'якла. Вже не пручалася і не рвалася, а безвольно відкинула руки, і хоч на його поцілунки не відповідала, але від її тіла раптом повіяло такою гарячкою, таким солодким туманом, ніччю глибокою та

потужною, що він не зміг утриматися, щоб не відчути ту ніч на доторк, а коли його рука це вчинила, то зсунула до грудей сорочку — він відчув себе молодим радісним вершником, який з маху скочив на коня, звів списа і вгатив ним у змія, що клубочився біля ніг того коня, обплутавши йому копита, і спис потрапив у розхилену пащеку, і з пащеки полилася яскраво-червона, лискуча й молода кров, і та кров облила потовчену траву, і змій перестав бути змієм, а став насінням трави, яка відразу ж почала проростати й буйно покривати вклеєного в ту траву коня, котрий не зрушився із місця, а тільки нервово здригався, і почала проростати через вершника, вганяючи у нього гострі ножі, протикаючи наскрізь.

І він упав, як падає воїн в бою, прошитий списом чи кулями, і не було вже в ньому ні краплі сивухи, що нею напоїла його бабця Пуця — вся вигоріла, і він сам вигорів, і з нього справді залишилася тільки шкурка, як його й прозивали, сама тільки висушена й видублена на сонці шкурка, яка не могла вже поворушити ані волоском.

— Що ти наробив? — спитала Зоня.

— Хе-хе! — засміявся раптом він. — Сама знаєш...

Лежав, розкинувшись на ліжку обіч неї, вичерпаний і випитий, випотрошений, але, незважаючи на це, до глибини душі задоволений. І не було в його душі жодної думки, жодного бажання, ніякого запаморочення, був Вальдусь осяяний, як скельце під сонцем, що

лежить на смітнику. І тільки малесеньке здивування, як те скельце чи, власне, осколок, приліплений збоку, війнуло на нього вітерцем: "І це треба було в той дощ лазити, як дурному?"

Місяць ясно вливавсь у кімнату. Вальдемар скосив око й побачив біля себе застиглий жіночий профіль, схожий на листка кропиви, а ще він згадав її п'ятку, що визирала з порваного колготка, а ще капці, стоптані в заднику, а ще не зовсім чистий червоний халат у квіточку — на мент жорстка туга стисла йому серце. Але тільки на мент, був-бо надто втомлений, надто вичерпаний, щоб про щось думати і щось розважувати.

— Е, — подумав він, перш ніж заснути. — Чорт його бери! Хіба не все одно?

ОПОВІДКА П'ЯТА

СТУДЕНТ КОШУК ІЗ ШІСТДЕСЯТИХ

АКТ ШІСТДЕСЯТ П'ЯТОГО РОКУ

Студенту Кошуку приснилась жаба-ропуха. А може, й не приснилася: йому раптом здалося, що та жаба-ропуха він сам.

"Нічого дивного, — подумав він уві сні, чи в півсні, чи в півмаренні, — адже скільки такого траплялось у казках. Усілякі там царевичі з царівнами — чудові й романтичні історії!".

А може, подумав у тому сні чи півмаренні студент Кошук, кожна людина й справді має антропоморфічну сув'язь із світом тваринним, і це зовсім не казки, але чому до нього прийшла саме така пара?

"Я б міг би вибрати, — марив він, — щось привабливіше. А то якось неприємно, по-гумористичному все це звучить".

Бридливо здригнувся, а що прокинутись остаточно не зміг, то й мусив додивитися той сон а чи півма-рення, та й причина в нього до того була поважна: він хотів їсти; їсти не було чого, отож він і заснув, бо уві сні якось не так припікає голод.

Жаба-ропуха перед тим, як приснитися студентові Кошуку, спала важким довгим сном (майже так само, як спав він оце зараз), коли ж вода підмила ґрунт, і земля з шурхотом обвалилася у рівчак. Голодні струмені почали спрагло роз'їдати землю і жаб'ячу нору. Холодний потік підхопив ропуху і виніс її із затишної хати. Вона сонно водила лапами, хвилі били її у засліплені брунатні оченята; жаба моргала, і її відносило все далі. Коло дороги ропуха зачепилася за бур'янину, і холодна вода почала хльостати її по боках. Жаба зачепилася за бур'янину другою лапою і з натугою вибралася на розмиту вулицю. Дощ лопотів навколо, обхлюпував її рідким багном, подзьобував їй спину, і вона проскакала по дорозі. Холод зціплював м'язи, і ропуха ледве рухалася, її брунатні оченята дивилися на світ здивовано й не розуміючи. Жаба трохи проповзла дорогою, і її лапи з розчепіреними гострими пальчиками липли в болото. Не розбирала напрямку, але знала, що їй треба вибратися із дороги, де так незатишно дзьобалися краплі, а може, і зі сну студента Кошука, де їй також було незатишно. Ропуха зібралася на силі й стрибнула. Але в цей час почувся гуркіт і лопотіння. Жаба припала до землі. їхала підвода, сонний дядько в зеленому брезентовому плащі, зовсім схожий на батька студента Кошука, помахував пужалном. Кінь ступав, низько опустивши голову, а вода стікала з обідків коліс жовтими брудними струмками. Жаба ще більше зіщулилася, очікуючи, що на неї наступить копито, але копито ступило обіч неї. Ропусі захотілося вритись у землю; і вона поворушила лапками: перед очима повільно оберталося колесо, і жабі здалося, що це зовсім не колесо, а чиєсь велетенське око. (Студент Кошук щось подібне читав у котрогось із філософів. Око — це природний циркуль, так, здається, він читав, а центр його — зіниця. Що коло в колесі, що зіниця в оці і що промінь у сонці в небесних і земних тьмах знамень...). Жаба ще більше зіщулилася, скільки могла, вилуплюючись на те колесо, зовсім не тямлячи, що це філософічний символ, а воно в'їдалось у розгрузлу

дорогу, розсовуючи болото, і болото відсунуло ропуху трохи вбік. Колесо проїхало, тоді почало обертатися друге. ("Міркуй і так, — пригадав студент Кошук того-таки філософа. —Коли вечір з піччю голодний, тоді ранок із світлом ситий". "Сповниться завтра... Розумію-бо сон цей, що вночі його бачив..."). Так думав уві сні студент Кошук, а жаба-ропуха безтямно лупилася і на це друге колесо, і цього разу не тямлячи, що й то філософський символ. Воно лягло в перший жолобок, прокладений попереднім колесом, і жаба перестала боятися. Вона спробувала поворушитися. Це вдалося, і вона стрибнула через жолобка. Із задоволенням ляпнулася на живіт і пострибала до невиразно сірої в цьому світлі трави. Гостро покльовували їй спину крижані крапельки; жаба скочила в траву й побачила камінь, під який можна було б підповзти. Вона влізла туди, вже відчуваючи приємний дух весняної землі, і знову солодка нерухомість почала охоплювати її тіло. Жаба приплющила оченята, ще здригалася від відчуття щойно пережитого, але її маленький мозок не в силі був утримати навіть страх. Довкола пахло так само, як пахло в її норі, вогка тиша голубила жабу, і шкіра її перестала труситися. Ропуха випустила слину і заплющила повіки, мріючи про ще один подвиг: аби вибратися із поплутаного голодного сну студента Кошука...

Отака дурниця привиділася студентові, а все тому, що він ліг спати, не повечерявши. Просто витратив перед цим останні карбованці, а до стипендії лишалося ще кілька днів. Річ у тім, що студент Кошук часом бував безрозсудним, хоч і захоплювався філософією. Йому по-дитячому захотілося цукерок, і він купив їх аж кіло. А потім не міг дивитися на ті цукерки, бо від них уже й нудило, хоч і сподівався, що цукерки покриють йому нестачу їжі. Отож, прокинувшись після того дурного сну, студент Кошук лежав і слухав, як бурунить у животі. Лаяв себе за те, що починає втрачати звичну селянську ощадність і все рідше дбає про завтрашній день, тобто все рідше думає, чи вдасться йому дотягти до стипендії. В роті було сухо. Думав, що сьогодні треба буде відсидіти три довгі "пари", але перед тим мав піти на розшуки їстівного. Прозаїчно гадкував про штани, які готувалися от-от розповзтися, а де дістати нові? — батько давно не присилав ані карбованця, може, тому й приснився

йому сьогодні. За вікнами періщив весняний дощ, і студент Кошук відчув, що в душу йому закрадається чіпка печаль. Кілька років тому він приїхав сюди, зляканий і покірний долі, і місто вразило його: здалося великим і значним. А зараз уже здавалося малим і тіснуватим. Подумав, що студентам великих міст мало б житися краще: там швидше знайдеться підробіток. До того ж, йому ліньки було шукати підробітку, і він зі смутком вислуховував, як буркоче в животі і посмоктує під ребрами. Нахилився й підняв із підлоги пачку сигарет. Висмикнув одну й затягся. Ну от, тепер легше! Тепер можна подумати й про дівчат-однокурсниць чи й чужих, але останнім часом вони не викликали в нього тієї щемливої радості, яку можуть викликати дівчата. І йому стало жаль, що ніхто не пробуджує в його голодній душі щемливої радості. Більше того, йому здалося, що він після цього сну якось ніби змінився, що на тілі в нього напнута жаб'яча шкурка, а може, в тому сні він і справді перетворивсь у жабу? Здригнувся, хоча й яка безглузда була ця думка. Провів пальцями по тілу: ні, тіло в нього було, як завжди. Тоді він почав себе переконувати: "Ось я зараз лежу, мені добре, хоч я з біса голодний. Чого мені бракує? Не маю ніякого майна, ніяких турбот і зобов'язань. Я можу встати й піти, а можу й не вставати...". Загалом, він не хотів, щоб навчання швидше закінчилося, щоб іти на свій хліб, адже тоді почнеться ще більша нудьга, як тепер. Тоді чорта лисого робитимеш, що тобі заманеться! Вдивлявсь у тонучу серед сутіні стелю і пускав догори попелясті хмарки диму. За вікнами гуляли вогкі струмені, і він з насолодою відчув, що хазяї сьогодні трохи протопили кімнату.

Студент Кошук устав із ліжка. В нього голосніше завуркотіло в животі, і він знову вилаяв себе за безгосподарність. "Ні, більше такого не робитиму! Треба розтягувати гроші так, щоб дотягти до стипендії". Господарі хати, де він комірникував, снідали, брязкали посудом, і він не міг того спокійно слухати. Селянський шлунок протестував надто бурхливо, до того ж пахло смаженими млинцями, які він завжди любив, і цей запах вельми його дратував. На столику біля дзеркала лежали "Пролегомени" Канта, і від погляду на ту мудрасну книгу йому стало млосно. Не так, щоб він дуже вже захоплювався Кантом, просто в нього з однокурсниками зайшла суперечка: йому казали, що таку книгу годі

нормальній людині прочитати, а він хотів доказати, що це не так. "Цікаво, — подумав студент Кошук, зводячи коміра благенького китайського плаща, — чи розумів Кант сам себе?". Він підійшов до дзеркала — і чи щось йому в голові замутніло з голоду, чи й справді таке було, йому на мить здалося, що над коміром того плаща під кепкою стримить жаб'яча фізіономія. Він здригнувся, але ні: все нормально. Це був він власною персоною, і не його вина, що в нього заширокий рот і трохи розплесканий ніс. Таким його народили батечко з матінкою, той татусь, котрий приснився йому на возі, як сільський дядько, хоч насправді був у селі, як і мати, вчителем. Студент Кошук вийшов на вулицю, і на нього повіяло запахом відсирілої землі і мокрих дощок. У голові була порожнеча, яка завжди мило супроводжувала студента Кошука, коли в кишені гуляв вітер. "Є три види божевілля, пригадав він студії над Гегелем (не за програмою, а самостійні, бо за програмою вчили ще більшу нудоту, ніж її писав Гегель). — Слабоум'я, тупоум'я і, врешті, справжнє божевілля". На якій я стадії? Враховуючи його сон і відчуття, яке в нього не зникало, смішне на сторонні вуха, але зовсім не смішне для нього (він щось узяв на себе жаб'ячого), — перебуває десь посередині між трьома видами божевілля. Йому стало весело від цієї цілком гумористичної думки, і він відчув, що й під дощем, коли це весняний дощ, може бути затишно. Бо навколо все повилося хитливою матовістю. Невиразно бовваніли дерева та хати, а вуличка тяглася лискучим болотом аж до мосту, де вже починалася шосівка, і авта пливли по тій шосівці, наче великі чорні човни. "Чорт забирай! — пробурмотів студент Кошук, обходячи велетенську калюжу. — Чи прийде й сюди цивілізація? А зрештою, що таке цивілізація?" Його шлях лежав до кінця немощеної вулички і ще трохи по шосівці, там жив чи його приятель, чи ворог (поки що він цього до кінця не збагнув) Каплунський. Каплунський і справді подобав трохи на півня зі своїм кокомчубом, був він ані розумний, ані дурний, але принаймні гроші майже завжди мав і найбільше чого боявся: втратити стипендію, хоч батьки йому й допомагали. Він і говорив так, ніби кокотав півень; йти до нього було неприємно. Але що вдієш?.. Навколо громадилися хмари, сірі й також ватяні, а дощ лопотів об плащ, ніби під ним не було тіла. Плечі вже змокріли, і студент Кошук ще більше зігнувся. В голові легенько

потріскувало, і він подумав, що в нього, мабуть, уже перша стадія божевілля, за Гегелем, — слабкодумство... Хазяйка Каплунського чемно сповістила, що його однокурсника нема, що той пішов, але має повернутися. "Заходьте, — сказала вона, —він повинен надійти." Студент Кошук не відмовився і зайшов у зовсім теплу із запахом свіжої білизни кімнату. Невідь-звідки ішов той запах, бо в кімнаті розвішаної білизни не було. "Тут і почекайте", — сказала господиня, і студент Кошук кивнув головою. "Я його однокурсник", — заспокоїв він господиню. "Знаю", —господиня причинила двері, а він ударив мокрою кепкою об коліно. Сів на стільця і перше, що побачив: на столі лежала цілушка хліба. Плащ прилипав до колін, Кошук кинув його на другого стільця. Рука його сама простяглася до хліба, цілушка була черства, але це студента не стурбувало. Загнав зуби в твердий хліб і почав пожадно пережовувати. Хліб миттю зник у його нутрі, і студент Кошук задумано подивився на порожнього стола. Сидів на стільці, приплющившись, і слухав: гаряча робота почалася в його животі: хліб переварювався там, як у киплячому казанку. Але думав він не про їжу, а про те, що й справді не хотів кінчати інститута, не хотів, щоб надійшла пора, коли треба буде влаштуватися на роботу, думати про одруження, про свій дім, родину і все таке. Власне, його це не жахало, але й не приваблювало, може тому, що був надто молодий. Студент Кошук витяг сигарету, цього разу передостанню, і почав пускати до стелі пасмочка диму. Дим крутився звивистими спіралями, в животі творилося казна-що: здається, банячок його шлунка миттю переварив ту скибку і на все горло кричав, щоб тиснути щось іще. Ні, очевидно, йому не обійтися, щоб не піти до дівчат у гуртожиток (вчився він у другу зміну, й до лекцій було досить часу). Там завжди нагодують, лише треба стати на півгодини парубком. Пошкірити зуби й погратися, а потім потеревенити на цікаві для дівчат теми. Вони його приймуть, бо спрагло очікують женихів. І йому стало жаль тих дівчат, адже женихом він зовсім не бажав бути. "Вставай і рушай", — наказав він собі. Але для того, щоб дістатися до дівчат, треба було тягтися під гору, тоді — через бульвар, а тепло трохи розмлоїло студента Кошука. А ще так по-домашньому пахло білизною, — звідкіля в біса узявся цей запах? Окрім того, він очікував Каплунського, хоч добре знав, що той грошей йому не позичить. Закокоче щось по-півнячому,

трусне коком-чубом і подивиться на Кошука із тією зневагою, з якою дивляться на людей усі півні. Було приємно відчувати, що одяг швидко сохне, що на плечі не чавить холодна волога. За вікном лопотів дощ, і очі Кошукові на мить солодко зліпилися. І в цей короткий мент він знову виразно відчув себе жабою, яка після блукань по болоті залізла під камінь і солодко там приплющила очі. "Що це зі мною діється?" — струснувся студент Кошук. Розглянув крізь напівопущені повіки кімнату — стеля тонула в легкому сутінку, навколо виступали речі: стіл, вицвілі фотокартки на стінах у рамках з виклеєними на них черепашками, якісь нетутешні, з іншого часу обличчя німо зорили на нього з тих фотокарток, етажерка з фігурками, схожими на величезні шахові пішаки, поїджена шашелем вельми ветха шафа — видно було, як із дірочок сиплеться порохно; вікна завішані фіранками домашнього виробу із витнутими посередині ніби пальмовим листям, крізь яке проглядало дзюбасте скло. Подивився на те місце, де лежав хліб, але тепер там лазила велика сіра муха, спинялася й висовувала хоботка, щось шукаючи на цераті. Мусив уставати і йти. Студент Кошук таки встав, натяг кепку, а тоді й плаща, який неприємно його охолодив... Надворі дощ перестав. Вулиця тяглася вздовж річки, шосівка майже затягнена землею, збоку проїхала була, певне, недавно підвода, проклавши колію, і в ній застигли дві смужки води. Десь грало радіо — співали "Коли розлучаються двоє": студент Кошук на мить зупинився й подивився, як уходять у річку качки. Хиталися, присідаючи до землі, тоді кидалися з берега й плюхались у воду розкішними вимитими грудьми. Ішов повз школу: на підвіконнях стояли вазони, а за тими вазонами темніли голови школярів; ішов повз паркан, обписаний непристойностями; ішов повз альтанку, в якій і зараз стояло двоє закоханих, хлопець був чимось схожий на Каплунського. А може, то Каплунський і був? Але тепер його зовсім не цікавило, Каплунський то був чи якийсь Куролапський, отож навіть голови у їхній бік не повернув. А все тому, що студент Кошук якось нутрово жалів сам себе, можливо, тому, що його голодна душа була молода, а шлунок ніби той, що волає в пустелі. Засунув руки до кишень і йшов каштановою алеєю. Побачив, що каштани випнули вже величезні липкі бруньки і ніби мацали ними повітря чи пили його: позаздрив тим каштанам, які не знають, що це,

коли в кишенях гуляє безгрошівний вітер, а не тільки вітер із небес. Чорна кора каштанів блищала від вологи. Студент Кошук ішов до арки з колонами, минув її і ступив на бульвар. Тут було тихо й порожньо. Пахло бруньками і розмоченим вапном недавно біленої огорожі.

"Ви, певне, не чекаєте гостей", — сказав він, либ-лячись широчезним ротом, коли причинив за собою двері, "Ми завжди чекаємо гостей", — блиснула зубами Катя, а він подумав, що дівчата, ніби ті вазони, котрі ждуть, коли хтось їх поллє. В Каті був довгий ніс, і в порах червонястої шкіри біліла пудра. Валя мала яскраво-червоні губи, і це здивувало студента Кошука, бо чого б то їй мазатися, коли вона вдома? "Ти сьогодні жахливо гарна", — сказав він другій Валі із фарбованим волоссям і банькуватими очима. "Що значить жахливо?" — Валя подивилася на нього вологим поглядом. "Це значить — незрівнянно", — сказав студент Кошук, і йому стало неприємно від того, що бреше. "Вже підготував семінар?" — спитала Катя. "А що це таке?" — спитав студент Кошук, і його погляд прикипів до великого рум'яного батона, який лежав на столі. "Є свіжий анекдот, — він підсів ближче до батона. — Вірменське радіо питають: "Чи можна вбити простирадлом людину?" "Ха-ха-ха", — засміялася перша Валя, і її рот став схожим на червону літеру "О". "Отже, чи можна вбити людину простирадлом? — спитав студент Кошук, з любов'ю дивлячись на батона. — Можна, відповідає вірменське радіо, коли у простирадло загорнути праску". Друга Валя вибалушила очі й почала голосно реготати, перша Валя —теж. Катя знизала плечима: "Цей анекдот такий новий, як твої черевики". Студент Кошук подивився на свої заляпані багном черевики, і знову йому щось запаморочилося: увіч здалося, що бачить величезні жаб'ячі лапи. "Нє, анекдот смішний, — сказала перша Валя. — Я не чула!" Студент Кошук сховав ноги під ніжки стільця. "Може, поснідаєш з нами?" — запропонувала друга Валя, знову подивившись на нього вологими витрішкуватими очима. "Господи, Валю, в тебе такі очі, — знову розсунув широчезні вуста студент Кошук. — Я коли дивлюся в них... Нє, цього не розказати". Катя засміялася: "Диви, як старається!" Тоді студент Кошук подивився і на неї. "Катю, — сказав він, — а хто дав тобі такого розкішного носика? Коли я бачу твого носика, мені хочеться

стати ангелом...". У Каті видовжилося обличчя, а в її подруг зникли усмішки. Але очі в студента Кошука розгорілися. Відчував, що переграє, що зараз дівчата із тріском випруть його геть, бо заслуговував на те, бо відчував, що його обличчя знову нагадує жаб'яче, і що дівчата це чудово бачать. Але в ньому сидів непогамований біс із ріжками, і той біс боднув його ріжками в бік. "Валю, —сказав він, ще ширше всміхаючись. — Навіщо так фарбувати губи? Коли будеш цілуватися, чи подумала ти про свого коханого? А ним хотів би бути і я". Це несподівано сподобалося дівчатам, і вони весело зареготали. Сміялася навіть перша Валя. "Це вже твої проблеми, — вигнула вона брови. — А може, я не для того, щоб цілуватися, а щоб буть красивою...". Студент Кошук не сміявся. Йому захотілося ніжно погладити батона на столі. А ще він відчував, що його обличчя зморщилося, що він ніби той принц, який колись у казці перетворився... відомо в кого. Якийсь жах скував його душу, перемішаний із гірким задоволенням, — щось ніби осолода самопринижения охопила його. "Хочеш, давай одружимося", — повернувся він до другої Валі. "Давай, — зареготала та. — Дівчата, готуймо весілля". Катя зіскочила із ліжка, на якому сиділа: "Готуймо!" — "А вино?" — спитав студент Кошук. — "Звісно, з вином. Кошуче, ти йдеш у магазин і купуєш вино і закуски. Задовольняє?" — "З радістю!" — сказав студент Кошук. "Ні, він мені подобається, —реготала друга Валя, — а де я візьму фату?" — "Зробимо з пошивки", — заспокоїла перша Валя. Кошук поглядав на дівчат. І знову йому здалося, що він у цьому світі таки жаба, що дочасно прокинулася, відчував, що ще хвилина, і він не зможе грати, клеїти із себе дурня, що він раптово стане жахливо серйозний, і це образить дівчат, бо зруйнує тонке плетиво їхньої ненатуральної веселості. Бо вони й справді, як вазони, ті дівчата, і земля їхня всохла, і вони так, як він на того батона на столі, дивляться на нього й чогось від нього сподіваються; сподіваються бідні, що він оросить їхню землю, адже вазони самі себе полити не можуть. І йому раптом захотілося втекти звідсіля, повернутись у свою кімнату, оту нору під каменем, загорнутися в ковдру і втомлено приплющитись. І хай за вікном ляпотить дощ, хай за вікном кисне земля і небо, він знайде той особливий мінор, який може вилікувати йому душу від натиску оцієї непоясненої печалі. Бо мінор — це не печаль, це тільки гра в печаль, це,

зрештою, відчуття весни, хоч яка вона не видалася цього року нечупарна. Йому захотілося взяти в руки оті "Пролегомени" Канта і нарешті зрозуміти його, бо його можливо зрозуміти тільки в такий дощ і при такій неприкаяності, яку відчуває, адже сам він ніколи не здобудеться на великі й незрозумілі думки, якими палився той незбагненний чоловік. "Чого став такий серйозний?" — все ще сміючись, спитала друга Валя, вона увіч загравала до нього. Студент Кошук голосно зітхнув. "Дівчата, — сказав він. — Я недо-стойний вашої краси, отож не можу й женитися". —"Та чому ж?" — захоплено вигукнула перша Валя. "Дівчата, — ще раз зітхнув Кошук. — У мене велике нещастя". — "Ну, скажи, яке в тебе нещастя, Кошучику?" —мостилася коло нього друга Валя. "Він уже жонатий!" — крикнула, морщачись од сміху, Катя. "Ні, дівчата, — сказав він. — Я не жонатий, бо хто б за мене пішов? У мене нещастя більше, я просто не маю ані копійки." — "А коли вони в тебе були, баламуте безпросвітний?" — вдарила його по плечі перша Валя. Студент Кошук відчув себе покидьком, бо він безсовісно дурив дівчат. Бо від погляду на батон на столі його вже нудити починало. Захотілося й справді відчути себе жабою, забитись десь у шпарину, де немає ані дощу, ані цього голодного болю, ані нудьги, ані розкислих доріг, ані Канта, якого він ніколи не зрозуміє, ані відчуття, що цей дощ падає на тебе й тут, у теплій і затишній кімнаті, і розмиває тебе, як глиняну подобу. Валя підійшла до шафи і дістала сумочку. "Ось тобі гроші, — сказала вона. — І будемо грати весілля". Він узяв гроші. "Я пішов, дівчата, але мене гризе совість." — "Ха-ха-ха! — Катя сплеснула в долоні. — Оце так новина: його, чуєте, його загризла совість!" Студент Кошук спробував усміхнутися, але тільки махнув рукою і вийшов. Зупинився на сходах, де було вікно, і з якимсь незбагненним для себе жахом подивився у сіру сутінь, що проглядала крізь накрапкова-ні шиби. "Я блазень, — сумно подумав він. — І це вже в мене друга стадія божевілля: тугодумність. Але я з біса хочу їсти!". Дивився, як за шибками мерехтить дощ, як під вікнами проходять люди, згинаючись під тягарем негоди. І він уже майже певно знав, що не піде додому, не загорнеться в ковдру, що вже ніколи не збагне Канта чи ще когось надто мудрого, бо він уже не той жадібний хлопчик, який одного сонячного липневого дня поїхав, міцно стискаючи ручку новенької

валізи, завойовувати світ, бо з нього таки нікудишній завойовник. "Всі ми, — подумав студент Кошук, — рано чи пізно випадаємо з батьківського гнізда й летимо на ті здобутки. Але вар сонячний та холод морозяний підтинає наші крила, і ми тоді починаємо падати. Безконечно довго падати у безмежну прірву — оце, здається, і є життя. Аж до того моменту, коли зустрічає нас земля." Він відірвався від вікна й повільно рушив униз. "Привіт!" — гукнув йому однокурсник, із тих щасливців, що таки потрапив у гуртожиток: він був веселий і задоволений. "Постій, Василю, — зупинив його студент Кошук. — Ти нагору?" Однокурсник ще радісніше всміхнувся: "Та ж нагору!" Тоді студент Кошук вийняв авторучку і написав на шматку паперу: "Мене загризло сумління, дівчата! Хай до іншого разу, коли прийду до вас, як принц". Загорнув у папір гроші. "Передай дівчатам із двадцять першої." Однокурсник побіг, а студент Кошук виступив у негоду. Відчував, що його щось ніби отінило, щось змахнуло перед очима сірим крилом, щось ніби зітхнуло в небі, і звідтіля раптом полилися прямовисні потоки води. Треба було б перестояти, але студент Кошук зневажив розумні резони, дощ зливався на його мокрого плаща цілковитим потоком, вже тік струмками по тілу, вже розмивав його, глиняного, голодного й неприкаянного. "Вони на мене розсердяться, — думав він про дівчат. — Вони ж бо, як вазони, а я сухий, мов торішній бур'ян, хоч мене й розмиває дощ. Бо скільки б той дощ не мочив торішній бур'ян, той не проросте". І він раптом зупинився. На розгруз-лій землі, але ні, посеред великої пухирчастої калюжі стояла, зовсім у неї не занурюючись, невеличка бабця в старій, колись білій кохті, сірій спідниці і в капцях, які також зовсім не були мокрі. В руці вона тримала старосвітського кошика, прикритого чистою ряднинкою, а другою мовчки манила студента Кошука до себе.

— Ви мене? — здивовано спитав він.

— Тебе, тебе, — тоненьким, як пріла нитка, голосом сказала бабця. — Підійди ближче, маю щось сказать.

Він пішов до неї ближче і ще одну дивну річ помітив: хоч усе (й усі) навколо було мокрим, але бабця, котра стояла поверх калюжі,

залишалася цілковито сухою, навіть полотнинка, яка прикривала її кошика. А ще він помітив, що, хоч наближався до бабці, вона почала раптом меншати й меншати, і доки дійшов до калюжі, зовсім зменшала, та й не тільки: тіло її почало ніби сплющуватися, зливатися й мінятися у формі. А коли зовсім близько підійшов, то побачив студент Кощук, що то зовсім не бабця, а сидить перемащена в багнюці величезна жаба-ропуха й дивиться на нього, ворушачи мішечками щік. Кошук злякано відступив, і якийсь несвітський жах почав охоплювати його.

— Ні, — сказав він пошепки. — Ні! Що це воно таке? У цей мент жаба стрибнула. Розпластала в льоті

сильне й моторне тіло й полетіла, ніби птах, просто йому в обличчя. Він захистився руками, хоч добре знав, що це його не врятує. Тоді закричав. Закричав так, як той, що волає в пустелі.

ОПОВІДКА ШОСТА

ПОДАРУНОК ДЛЯ ЦЬОЦІ

АКТ ШІСТДЕСЯТ СЬОМОГО РОКУ

І

Нарешті дощ перестав мочити нещасну землю, і вона мала змогу зітхнути, розпрямити кісточки й зирнути в небо, яке помалу почало проявлятися принаймні своїми блакитними вирвами, що довго свого світла не тримали, як людина, котра тільки-но прокинулася, а в її голові блукають іще лахматі сни; очі відкрила, але повік утримати ще сили не мала. Вулиця була залита водою, бо земля набубнявіла так, що вже не мала куди її ковтати — ото по такій вулиці брів високий, худий, із розчухраним чубом чоловічина, в якого очі були барви отого ще не проспаного неба. Завернув у хвіртку, що намертво вгрузла в болото, і пройшов по липкій стежці, вряди-годи поков-зуючись. Біля хати, як

дубчак з обрізаною кроною, стояв літній чоловік і незмигно дивився на гостя.

— Дають муку, Сашка, — хрипко сказав прийшлий. — Тобі не тра? А де цьоця?

— В ббльниці, — дядько прийняв небожа не вельми ласкаво.

Чоловічина, а звали його Андрій, бевкнувся на цілком мокру лавку і чвиркнув під ноги, а може, це та лавка чвиркнула з-під нього водою. Вийшла дядькова невістка й метнула на город сивастим віялом змилків. Кілька зміістих головатих струмів сповзло з городу на подвір'я, а біля заболочених Андрієвих чобіт спинилися, ніби злякалися.

— Устроївся на роботу, — сказав Андрій. — Грущи-ком у "Темпі". Тож кажу: дають муку...

— І ти можеш узять? — дядько нарешті зацікавився.

— По блату, канєшно, — сказав Андрій.

Дядько на те не відповів, тільки стояв нерушно й байдужно дивився. Знову вийшла невістка і вдруге плеснула хвилею змилків. Тільки тепер сказала:

— Здоров!

Андрій звів на неї сиві, майже мертві очі.

— Ти там, Валь, нічо не сообразиш? — плеснув біля горла.

— А чо' б це я тобі сображала, — байдуже прорекла невістка.

— За муку, що вам візьму.

— Щось не дуже мені віриться в ту муку, — сказав дядько.

~ А мо' й достане, — сказала невістка. — Зайди!

Вайлувато встав, і дядько міг помітити: на задниці в Андрія — мокра пляма. Перетягнув через порога в'яле тіло і став.

— А цьоця де? — спитав, промацуючи очками речі й кутки.

— В больниці, — сказала невістка. — Щось із печінкою.

Андрій кляцнув язиком.

— Да-м, — сказав. — І водкі не п'є, і печінка больна! Вино було червоне, аж чорне. Зуби вдарилися об

склянку, і та з маху спорожніла — тяглися стінками мутнуваті патьоки осаду. Очевидно, на дворі подув вітер, бо Андрій побачив, як за розчиненим вікном затріпотіло дубове листя, вітер надув фіранки, ніби вітрила.

— То вам тра мука, чи нє? — спитав Андрій. — По руб двадцять три.

— Дай йому руб двадцять три, — сказав з двору дядько, який ані подумав зрухнутися з місця.

— У мене троячка.

— Давай троячку, — запоспішно сказав Андрій. —Здачу принесу.

— Сумніваюсь, — сказав з двору дядько. Андрій різко повернувся у той бік.

— Не довіряєте мені, дядьку? — сказав гостро. —Чо' це мені не довіряєте? Цьоця всігда довіря, бо цьоця — чіловєк! Цьоця всігда каже: на, Андрей, рубля, то хіба коли не оддав? Давайте до трояки ще руб двадцять три, і я того!

— Що того? — байдужно спитав дядько.

— Торта куплю і занесу цьоці в больницю. Чи думаєте, не занесу?

— Ну, це як сказать? — спокійно озвався дядько. — Думаю, не занесеш.

— Хочете, закладемся! На три рубля!

І тільки тепер в дядька в очах спалахнув живий вогник.

— А чо ж, — рівно мовив. — На три рубля закластися можна. — Тіки, коли не оддаси, у двір мій не показуйся, пойняв?

2.

Вони пили самогон у Андрієвій захаращеній кімнаті, закусюючи солоними позаминулорічного засолу огірками, які вже й розповзались у пальцях, і вели балачку, хоч хтось збоку міг би сказати, що то не балачка, а система якихось не розділених на слова вигуків. Андрій при цьому впирався очима у запльовану підлогу. Здивувався, як це могло статися: сидів рівно, і приятель сидів рівно. Отже, мала бути видна стіна, ну, стеля чи куток, але видна була підлога, тобто захаркані, затупцяні брудними ногами дошки (аж стільки часу не вгавав дощ, та й знов, здається, почався), смужки бруду поміж них і розтоптані, а деякі й цілі, недопалки.

— Брось, Андрей, ето дело, — сказав приятель. —По-моєму, не обіжайся, ти дурак! На кой хрен тобі здався той торт! Пропйом троячку — і всьо тут дєло!..

— Нє! — гордо сказав Андрій, змотуючи, як кінь, головою. — Це так кажеш, бо думаєш, що я без само-люб'я. Думаєш, Андрей — шмата, ще й обгепана. Так от, знай: торта я цьоці куплю і принесу, і той старий скупердяга мені три рубля в лапу покладе. Бо я, Вась, може, й люблю бухнуть, але я, Вась, гордий. Мене, Вась, обіжать чи брать на пушку ніззя, бо я, Вась, обідчевий...

Він сів рівніше, цього разу перед очима загойдалася стеля, точніше, лампочка, яка ніби подовжувала щохвилини дрота, ніби хотіла дотягтися йому до голови. Андрій стукнув кулаком по столі. Лампочка здригнулася й закліпала.

— Цьоця, Вась, у мене чіловєк! — сказав Андрій лампочці. — Попросиш вина — на, Андрей, вина! Попросиш борщу — сядь, Андрей, лопай! Я, Вась, торта цьоці куплю. А знаєш чому? Бо я, може, й бухарик, але чесний, Вась. Чесний, а ще більше гордий, — він схопив зажма піджачка й поторсав.

— А піджачок, хе-хе, — сказав Вася, — у тебе хреновий... Не єрепенсь, Андрей, давай троячку пропйом, і вся тут каклєта. Не все ж мені тебе угощать.

— Не пунімаєш, — гірко сказав Андрій. — Не пуні-маєш моєї гордості. А я тобі серіозно гавару, дурна твоя башка!

Очі його знову бачили тільки підлогу, яка стояла навкосину. Забажай — і піде по ній, як по хіднику, а може, забреде й на стелю. А що?

— Чорт з тобой! — проголосив, подумавши, приятель. — Знаю, що як упрешся, тебе й трахтором не здвинуть. Уважаю твою чесность і

гордость, бо сам такий! І я, як ти, стакана не одсуну, але щоб украсти що — це вже звіни! Но коли казать ще чесніше, то випить тоже хочеться. Отож гавару тобі: брось той всраний торт, і лучче давай вип'єм.

Але до Андрія ті слова не дійшли. Бо Андрій і справді був упертюх. А коли вже впирався, то "трахтором" його й справді було не здвигнуть. А коли вже щось вирішував, то робив тільки так.

— А чому? — сказав він Басі. — Тому, що я гордий і чесний! Да!

3.

І вони пішли вулицею, яка невідь-чому розгойдувалась у них під ногами, а вгорі зникли світлі пройми, ніби хтось те небо залатав, а раз залатав, то з нього помрижило, посипалося щось дрібне й вельми розпорошене, але це не заважало їм іти. Хіба що той землетрус під ногами! Отож гойдалися стіни будинків, гойдалася вулиця, гойдалися мокрі, аж лишайником вкриті, паркани. А Андрій із Васею йшли, обійнявшись: Вася в такт цього танцю помахував вільною рукою, а Андрій — рукою із тортом. Траплялися й перехожі, що озиралися на них, але яке їм до них діло, адже мирно собі йшли, і мета їхня була визначена — в больницю, до цьоці, хоча хтось би тверезіший за них міг би сказати і їм у цьому зарошеному світові, що больниця, в якій лежала із хворою печінкою Андрієва сердобільна цьоця, зовсім не в тому боці, а може, і в зворотному. Але Андрій з Васею знали іншу істину: коли вони спроможні йти, значить напряма взяли правильного, а ще ні разу не бувало щоб вони, взявши напряма, кудись та й не прийшли. Отож вони впевнено звернули до завулка, намагаючись заспівати якусь чи серенаду, чи баркароллу. Але Андрій раптом відсторонився від приятеля й став. Стояв, витріщивши очі, бо йому здалося, що потрапив у інший світ, казковий, чи що! А річ у тім, що дерева стояли коронами на землі, потім ті корони перетворювались у стовбури, а стовбури — знову в корони. І довкола все густо поросло рівною, молоденькою, ніби з пластмаси зробленою, травичкою. А ще серед цієї травички була вроблена бетоном

обкладена сажавка, в якій — синя-синя, як мідний купорос, вода. А ще на тій воді, еге ж, просто на воді стояла маленька бабуся у білій, а може й не білій, одежі, мала кругле личко й радісно всміхалася.

— Баба Пуця! — прошепотів із захватом Андрій. — Слиш, Вась, куди це ми попали з тобою?

— Ти що, Андрей, очумів? В Дев'ятий Безназванний переулок!

— А я думав, що це рай, — сказав розчаровано Андрій. — А бабу Пуцю, Вась, бачиш?

~ Яку ще таку бабу? — спитав Вася. — Нікакой баби, і хай вони котяться, ті баби! Баби — то біда для нормального чіловєка!

І справді, Вася жодної баби Пуці не бачив. Не бачив ані травички, ані бетонного ставка, а бачив болото, побите рядом більших і менших калюж, а вряди-годи з того болота висовувалися чорні, страшні голови, роззявляли пащеки із червоними ротами і чорними зубами й робили вигляд, ніби регочуть. І Вася задумався: через те він, власне, й зупинився, бо коли піде в те болото, між ті голови, то чи не стане однією із них, тобто чи не перетвориться в отакого болотяного чоловіка, а цього, відверто кажучи, йому ще не хотілося. З другого боку, він ще мав кебету зрозуміти, що це могло ввижатися йому від отого чортового самогону, адже самогон він купував-таки у баби Пуці, що ото мерещиться зараз його приятелю.

— Хе-хе! — сказав Вася. — Кажиця, самогончику ми з тобою випили паршивого. Нє, я більше в тої чортової баби нікада самогону не куплятиму, хай вона западеться!

І він рішуче вишмаркнувся, тим більше, що голови все ще вихоплювалися безгучно з калюж, розтуляли пащеки й ніби реготалися з нього.

І тут почувся кволий і розгублений Андріїв голос:

— А де ж больниця, Вась? По-моєму, ми йшли не сюди, а в больницю до цьоці?

— Єрунда! — сказав Вася. — Кудись прийдем, а больниця — не больниця, какоє ето імєєт значеніє, Андрей?

— А мо', больниця прямо? — невпевнено спитав Андрій.

— Канєшно, прямо! — впевнено сказав Вася. — Пашлі!

І вони пішли. Андрієві здавалось, що ступає заболоченими, піврозваленими кирзяками по ніжній, викоханій, ніби пластмасовій, травичці, а Васі здавалося щось інше: ніби щось його за ноги хапало, а що, й без того ясно — втонулі в калюжах люди чи чорти, що ото й досі вигулькували тут і там. А баба Пуця (це бачив тільки Андрій) і досі стояла в озерці, прямо на синій воді й манила його пальчиком, отож виходило, що не сам він ішов, а був манений тим пальчиком.

— Слиш, — сказав він. — А баба чіловєк чи не чіловєк?

— Враг чіловєка! — сказав Вася, який давно бридився жінками. — Тож удівляюся: чо' тобі замандюрилося нести тій бабі торта?

— Не бабі, а цьоці, — поправив Андрій. — І я тобі, по-моєму, як розумному, поясняв. Чи не поясняв?

— Та поясняв, — сказав Вася нетерпляче чухмарячи круглу лисинку на тім'ї. — Поясняв, але лучче б ми ті дєньгі пропили. Бо баба, воно нікада до добра не приведе, хоча вона й цьоця. Тоїсть, хочу сказать, що цьоця — все'дно баба, а баба — то враг чіловєка. Правильно?

— Не правильно, — урочисто сказав Андрій. — Бо коли б я цьоці торта не доніс, я б себе уважать перестав. І дядько в мене заклад виграв би, а це, Вась, ущимляє мою гордость.

— А по-моєму, Андрей, ти просто дурний, — сказав Вася й вирвав ногу з якоїсь розкаряченої лапи, що цупко за неї вхопилася.

— Не дурний, а чесний і гордий, — сказав Андрій. —І не мішай мені йти до цьоці в ббльницю. Бо покину тебе й піду сам. Чи, мо', думаєш, я п'яний?

— В дим, — сказав Василь. — Бо, по-моєму, та чортова баба замість самогонки дала нам дурману.

— Це ти про бабу Пуцю? — спитав Андрій, бо та й досі ще не зникла з його визору і все ще манила його пальчиком.

— Таж про яку халєру? — сердито сказав Вася.

А небо вже забуло, що вирішило розпогодитися, і спустилося ледве не до голів Андрія і Васі, а може, й спустилося, бо обоє відчували ту хмару, але не так на голові, як у голові. А може, це народжувалися сутінки. Андрієві здавалося, що із тієї ніжної травички, по якій ступали його заболочені кирзяки, починають витинатися маки, вперемішіз матіолами, — квіти поволі розправляли пелюстки. Васі ж здавалося, що оті голови в калюжах повтомлювалися сміятися з них, отож висунулися ще раз, приклали брудні, аж чорні руки до ротів, позіхнули влад, набрали повітря, аж віддулися щоки, й поринули у свою любу тьму; відтак завулок став ніби звичайнішим, але Вася чув, що повітря наповнене невидимими істотами, які дихають йому в потилицю і в лице, а одна запустила за пазуху холодну руку і вилапує там його серце. Щось змінилося й для Андрія, бо баба Пуця, яка йому може ввижалася, а може й ні, вийшла із озерця й подибала чистенькими капчиками по зеленій пластмасовій травичці в їхній бік.

— Що це воно дєлаїця? — спитав тривожно Андрій.

— Нічо не дєлаїця, — героїчно сказав Вася. — Йдемо до твоєї чортової цьоці, хай би вона сказилася!

— Ти обіжаєш мою цьоцю, — ображено протяг Андрій. — А вона хароша!

— Баби хароші не бувають, — сказав Вася. — По-моєму, нам тра піти одсюдова, в якусь нечисту місцину попали.

— А мені кажеця, — мрійно сказав Андрій, — що я й не п'яний. Так добре на душі...

4.

І тут вони обоє потрапили в коротку безпам'ять, може, це так подиригувала ними баба Пуця, що її бачив Андрій, або ж ті чорти, що їх бачив у болоті Вася, а може, отой дурман, що його напилися з волі тієї ж баби Пуці, але так сталося. Коли ж отямилися, то виявилося, що готувалися, бозна-чому, змагатися, хто далі стрибне, власне, чи перестрибнуть вони поставленого на певній віддалі торта. Вони ніби про це домовилися тоді, коли пробували у безпам'яті, але як саме й чому, жоден не пам'ятав, бо коли отямилися, то Вася почув, що Андрій йому каже:

— Цибай, зараза! Бо ти випив, як і я. І я тебе знаю: не слабак ти, а придуруїся!

Отож Вася відступив кілька кроків назад, зміряв оком відстань і побіг кривим зиґзаґом. Цибнув — і шматки болота посипалися на Андрія. Впав по той бік торта й затрусився від реготу, хоч руки його плеснули в калюжу і весь обіллявся чорною нужею, відтак з обличчя став чорненький.

— Да, я ще того! — сказав, сідаючи в калюжу. —Носа, можна сказать, тобі втер. Але другий раз ти мене цибать не принуждай. Другий раз я цього тортика розшльопаю. Гони!

Андрій готувався до стрибка. Виміряв відстань, а бігти йому доводилося по рівненькій і зеленій пластмасовій травичці, отож, коли стрибнув, клапті багна не полетіли з його ніг, а травичку трохи кирзяками розворушив. І йому здалося, що він летить, як птах, що цей політ триватиме бозна-як довго, і вітер тріпав його піджачком, власне розлетілими полами, і летів він, блаженно усміхаючись, бо коли в такому чудовому польоті, то вже напевне ніколи торта не розшльопає, а впаде десь у тридев'ятому царстві і тридев'ятому государстві; і побачив світ з висоти пташиного польоту, а він був чудовий, а ще побачив маленьку бабусю, що задерла до нього голову і щасливо сміялася, помахуючи ручкою, як тоді, коли прощаються з осінніми відлітними птахами.

— Уніманіє, аз! — крикнула баба Пуця, а може, Вася, а може, й сам Андрій.

І на те чудове слово, якась незрима сила зупинила його в льоті чи зірвала й жбурнула донизу, і він почав падати, як падає літачок, неправильно зроблений із листка паперу, — носом униз. Отож і летів він носом униз, а чомусь упав не носом, а таки задом, і точнісінько на торта, який розкішно розлігся був у зелененькій, ніби пластмасовій, травичці. І шматки торта розлетілися точнісінько так само, як розліталося багно з-під Васиних чобіт, а той сидів по-турецькому в калюжі і, ніби велетенська жаба, кумкав і сюрлюкав, а може, це був такий спосіб у нього реготатися.

— Ха-ха! Андрей! Ха-ха! — Вася трусив головою, бо та голова була набита дурманом, чи хмарою, чи дощем, що став, здається, більший, бо лисинка його цілком змокріла. — Ха-ха! Ха!

Андрій став навкарачки: на землі лежав розплеснутий торт, тісто повилазило й випливло в болото. Так, так, в болото, а не на зелену травичку, бо на той мент Андрій протверезів. І не було ніякого попереду озерця, і не було ніякої баби Пуці, а тільки Вася, чорний, заболочений, який сидів по-турецькому в калюжі і квоктав тепер, як квочка, а ще завулок, заболочений, як Вася, по вуха, а ще він сам, заболочений не менше.

— По-моєму, — сказав тривожно Андрій, — ми з тобою й справді дурману напилися.

— А я що казав? — долаючи спазми реготу, сказав Вася.

— І це вже торту хана? — печально спитав Андрій.

— Хана! — сказав, не можучи припинити сміху, Вася.

— А як же з цьоцьою?

— А як собі хочеш! — витис із себе між приступами реготу Вася. І тут Андрій побачив величезного, величиною з корову, рудого собацюру, той ішов до нього й приязно виляв хвостом. Мав мудрі, великі очі й дивився розумно, як людина.

— Пуцю, Пуцю! — покликав Андрій.

Собака підійшов. І тоді Андрій побачив, що це не пес, а псиця, тобто не "він", "вона"; отож псиця підійшла й подивилася великими розумними людськими очима.

Андрій зачерпнув рукою розчавленого торта й подав псиці:

— На, хай ти згориш! — сказав він. — Бо я таки чорті-шо! Торта цього не приніс, дядькові заклада програв, а в голові в мене — дурман.

Псиця облизала його пальці.

— Хароша хавка! — сказала. — Дай ще!

Вася вже не сміявся. Але продовжував сидіти в калюжі по-турецькому і, ніби жаба, бальбушився на Андрія і псицю.

— Що це ти робиш? — спитав він.

— А-а, — розчаровано сказав Андрій. — Хіба не все-дно?

І він знову дав псиці розгепаного торта. Собака задоволено, аж пожадливо лизала.

— Спасибочки, — сказала псиця, коли ковтнула останнього шматка. — Дай іще!

— їж, щоб ти вдавилася! — сказав Андрій і печально почав похитуватися, з тугою дивлячись на окоєм, де стало трохи світліше, ніби небо готувалося розірвати хмаринння вдруге. Здається, на те й заходило.

5.

І тут і Андрій, і Вася почали бачити не по-різному, а однаково, тобто обоє уздріли чортів, які вилізли з найбільшої калюжі серед вулиці і почали на очах рости, перетворившись у рослявих гарних хлопців, напрочуд однаких, чорних, з лискучими, поростими рідкою щетиною тілами, з великими щелепами й низькими лобами, хоча від того вони не переставали бути гарними. Над лобами в них виростали ріжки, очі були небесно-сині, а ступали вони влад, ніби були добре вимуштровані

солдати, тобто одночасно виставляли ноги й одночасно змахували руками. Мали великі, сліпуче білі зуби, вишкірювали їх оптимістично, як герої в американських фільмах, але через рівні проміжки часу гасили усмішки. Ноги закінчувалися ратичками, і тільки ці ратички були в болоті, загалом же тіла їхні вилощено-вимиті. Ратиці м'яко ставали в болото, а коли дорогою траплявся жмут трави, вона відразу вигоряла, а пообіч чортів на деревах скручувалося листя, чорніло й осипалося попелом. Чорти ж при цьому карбували крока, ніби на параді, а їхні голубі погляди світилися любов'ю й мужністю.

— Ти бач, Андрей, — озвався із своєї калюжі Вася.

— По-моєму, це чорти! Чи, мо', бачиш що інше?

— Та нє! Чорти! — зітхнув Андрій, він і досі не переставав жаліти за розгепаним тортом, адже тепер уже їм нікуди було йти. — Ходіть, хлопці, сюди!

Чорти стали, ніби врубалися в болото. Тоді Андрій важко звівся, підійшов ближче й почав їх пильно обзирати.

— Ти їх торкни, — порадив Вася з калюжі. — Бо, може, це наваждєніє!

Андрій торкнув одного під бороду.

— Пуцю, пуцю! — сказав.

— Я тебе як пуцьну, п'янице проклятий, то й зубів не збереш! — розлягся тверезий і грубий, але хто-зна чи чоловічий, чи жіночий голос.

— Ну-ну! Пуцю, пуцю! — Андрій знову залоскотав чорта під підборіддям.

Важкий удар відкинув його до паркану. Вдарився спиною, аж тріснула прогнила дошка.

Псиця вилизувала помнуту коробку з-під торта. В неї також виросли на голові роги, а коли повернулася до Андрія — засміялася цілим ротом. Тоді повільно, вихилясом підійшла майже впритул до Андрія і раптом міцно поцілувала його в губи.

— Пішла вон! — загорлав той на псицю, яка миттю від нього відскочила. Відтак зареготала по-демонському і пошкутильгала на трьох геть.

— А щоб ви всі поздихали! — з серцем сказав Андрій і пошукав очима приятеля, який мав сидіти по-турецькому в калюжі. Але з тим почало чинитися чудне. Лице Васине почервоніло, а найбільше — його кругла лисинка, що палала, ніби сонечко, очі вибалушилися, а сам він повільно опускався в калюжу. Але не кричав, мав намертво зціплені зуби, і тільки очі відбивали його відчай.

— Да, Вась! — скрушно сказав Андрій, похитуючи тілом. — Дурману ми понапивалися добрячого. Перекажеш привєт, Вась, мому покойному дєдушкі!

На це слово Вася ніби провалився в землю, а за мить з калюжі висунулася чорна, обліплена багном голова, роззявила червоного рота і зробила вигляд, ніби регоче.

— Да! — сказав Андрій, знову позирнувши на захід, де помічалося, як він подумав, щось на краще. І його

серце щасливо йокнуло, бо побачив там голубу смужку. Навіть більше, побачив захід сонця, воно вже майже сховалося за окоемом, але ота смужка із синім тлом була залита вогнем. І того вогню було так багато, що він дійшов і до втомленої Андрієвої душі і налився в неї, як

вільжиста благодать, і освіжив його мозок, і розбудив його серце в грудях, і вимів звідтіля сум його, бо та несподівана блакитна смужка на заході також перейшла йому в душу й на мить обігріла її. Андрій узявся руками за голову, і його охопив раптом жаль. Чув їдкі перекоти, хлюпало на нього хвилями запаху матіол — це була ще одна ознака, що наставав вечір, а від хат, наче червоні очі, дивилися маки.

Він заплющив очі, слухаючи, як приходить до нього тиша, а коли знову глянув, побачив на заході чисто-блакитну смужку. Палала жовто-синім вогнем, і він відчув раптом якесь невідоме хвилювання. Дивився довго й важко. Тоді звівся, сплюнув, засунув заболочені руки в кишені, кинув байдужим поглядом на калюжу, в якій пропав його друг Вася, там на краю її сиділа жаба, але йому було цілком до неї байдуже, й поплентався через завулок до вулиці. Його велика постать коливалася сірою тінню, а він ішов й ішов, опустивши голову й заплітаючи ногами.

— Так воно й случилось, цьоць, — сказав уголос. —Все це ті кляті чорти. І той Васька — чорт, і та псиця! А я цьоць, нє?..

1965-1967 р. Опрацювання 1994 року.